

२२५

पॉप्युलर
प्रकाशन

प्रिय सप्तिक

आपल्यासाठी आणि मित्रांसाठी

३०१, महालक्ष्मी चॅम्बर्स, २२ भुलाभाई देसाई रोड, मुंबई ४०० ०२६ दूरध्वनी : २३५३ ०३०३ फॅक्स : २३५३ ५२९४
Email : info@popularprakashan.com Website : www.popularprakashan.com

किंमत : रु. १०.००

ग्रंथव्यवसायातील कोलबस

सदानंद भटकळ यांचे निधन हा एक फार मोठा धक्का आहे. त्यांना ७ मे रोजी अर्धांगवायूचा झटका आला होता. परंतु त्यांच्या अदम्य इच्छाशक्तीने ते रोज सुधारत होते आणि महिनाभरात ते निदान पन्नास टक्के पूर्ववत कामाला लागतील अशी अपेक्षा होती. पडल्यापडल्या त्यांनी कितीतरी नवीन योजना मनात रुजवल्या असणार.

त्यांनी स्वतः प्रसिद्ध केलेल्या 'संक्षिप्त मराठी वाङ्मकोश'च्या तीन खंडांच्या नवीन आवृत्तीचा त्यांनी ध्यास घेतला होता. 'मराठी-मराठी शब्दकोश' आणि 'इंडियन रायटिंग टूडे' ह्या पत्रिकेचे पुनरुज्जीवन हे त्यांचे प्रकल्प मनात होतेच. ही सारी जबाबदारी आता आपल्याला उचलायची आहे.

सदानंद भटकळ यांनी स्वतः हाती लिहिलेला शेवटचा लेख ऑगस्टच्या अंकात प्रसिद्ध झाला. २६ जुलै २०११ रोजी त्यांचे निधन झाले.

सदानंदचा जन्म १९२२चा. म्हणजे स्वातंत्र्यप्राप्तीच्या वेळी ते पंचविशीचे होते. त्यांनी मुंबईत एल्फिन्स्टन कॉलेज आणि स्कूल ऑफ इकॉनॉमिक्समधून समाजशास्त्र व अर्थशास्त्र विषय घेऊन एम.ए. आणि गव्हर्नमेंट लॉ कॉलेजमधून एल.एल.बी. पदव्या मिळवल्या आणि त्यानंतर वडिलांच्या पॉप्युलर बुक डेपोमध्ये कामाला सुरुवात केली.

'एकविसावे शतक पहिले दशक'
या मालिकेतील पुढील लेख
ऑक्टोबर २०११ च्या अंकातून प्रसिद्ध होईल

स्वातंत्र्यपूर्व काळातील गांधीयुगात प्रत्येकाची ऊर्जा पणाला लागत असे. सदानंदवरही गांधींच्या विचारसरणीचा परिणाम झाला. गांधींच्या शिकवणीला अनेक पैलू असायचे; ते सर्वच आत्मसात करणे कठीण असायचे. उदाहरणार्थ, सदानंद शिक्षण सोडून चळवळीत गेले नाहीत किंवा शहर सोडून खेड्यात. परंतु त्यांनी खादी आणि सेवान्तर यांचा स्वीकार केला. त्याचप्रमाणे लेखन-प्रकाशन क्षेत्रातही त्यांचे देशप्रेम दिसून आले. राष्ट्रीय विचारांना वाचा फोडणारे 'होरायझन' नावाचे वार्षिक त्यांनी संपादित केले, त्याला सर्वपल्ली राधाकृष्णन यांची प्रस्तावना होती. 'धि फ्युचर ऑफ इंडियन यूथ' नावाचे पुस्तकही त्यांनी लिहिले. त्यांच्या इंग्रजी कविता 'निर्मल अॅण्ड अदर पोएम्स' नावाने प्रसिद्ध झाल्या.

पॉप्युलरची स्थापना १९२४ साली झालेली आणि संस्थेचा भर जरी पुस्तकविक्रीवर असला तरी पुस्तक प्रकाशनालाही सुरुवात झाली होती; विशेषतः वैद्यकीय विषयांवरील पुस्तके. मुंबई विद्यापीठात समाजशास्त्र विभाग विशेष नावाजलेला. प्रा. जी.एस. घुर्ये यांचा गणपतरावांशी स्नेहही होता. सदानंद तर घुर्यांचे विद्यार्थीच. तेव्हा हळूहळू समाजशास्त्रावरील पुस्तकांच्या प्रकाशनाकडे अधिक लक्ष दिले जाऊ लागले. प्रा. घुर्ये आपल्या विद्यार्थ्यांकडून कसोशीने काम करवून घ्यायचे आणि त्यांचे प्रबंध हे जागतिक कीर्तीच्या अधिकारी व्यक्तींनी तपासलेले असायचे. प्रा. घुर्ये, त्यांचे सहकारी प्रा. के.एम. कापडिया आणि प्रा. ए.आर. देसाई आणि त्यांचे विद्यार्थी यांची मिळून अंदाजे पन्नास तरी पुस्तके पॉप्युलरने प्रसिद्ध केली आणि समाजशास्त्रावरील पुस्तकांचे अग्रगण्य प्रकाशक म्हणून कीर्ती मिळवली. सदानंदचे ह्या विषयावरील प्रेम याला कारणीभूत झाले.

पॉप्युलर बुक डेपोमध्ये शालेय पुस्तकांपासून ते संदर्भग्रथांपर्यंत सर्व प्रकारची पुस्तके स्टॉलमध्ये ठेवली जात. पुस्तक जाणणारे अनेक विक्रेते तयार झाले होते. त्यामुळे मुंबईतील विद्यार्थीच नव्हे तर देशातील शैक्षणिक आणि व्यावसायिक संस्थांचे ग्रंथपाल पुस्तकांच्या निवडीसाठी मुद्दाम मुंबईला येत. अशा प्रकारची दुकाने देशातच नव्हे तर जगभरात क्वचितच दृष्टीला पडायची. काही जगद्विख्यात दुकानांत शालेय पुस्तके ठेवली जात नसत. तर काही मोठमोठ्या दुकानांत फक्त तात्कालिक खपाऊ पुस्तकांचा भरणा असे. पॉप्युलरचे हे विशिष्ट स्वरूप लक्षात घेऊन सदानंदनी पॉप्युलर बुक डेपोचे 'नेशनल कम्प्लीट बुकशॉप' असे बोधवाक्य तयार केले.

ह्या प्रकारची सोय इतरत्रही उपलब्ध व्हावी म्हणून पॉप्युलरच्या शाखा सुरू केल्या. पुणे, नागपूर, सांगली, बेंगळूर इथे पुस्तक विक्रीची सोय वाढवण्यात

आली. मुंबईत मराठी पुस्तकांसाठी बॉम्बे बुक डेपो विकत घेण्यात आला. हे सारे सांभाळून शिवाय प्रकाशनासाठी पॉप्युलर प्रकाशन, वितरणासाठी भटकळ बुक्स इंटरनॅशनल आणि मुद्रणासाठी डिव्हिजन असा विस्तार वाढतच होता. तशी कुटुंबातही पाच-सहा माणसं उपलब्ध होती. त्यामुळे कौटुंबिक व्यवसायाशिवायही इतर व्याप वाढवणे सहज शक्य झाले. गणपतरावांनी मुंबईतील इतर विक्रेत्यांकडे प्रतिस्पर्धी म्हणून न पाहता त्यांना मोठ्या भावाच्या प्रेमाने उत्तेजनच दिले होते. त्यांना एकत्र बांधून सर्वांना उपयुक्त अशा चळवळी करण्यात पुढाकार घेतला होता. परंतु आपला भोजा सोडून जायला ते तयार नसत. सदानंदनी सारा देश आपलं कार्यक्षेत्र मानलं आणि राष्ट्रीय पातळीवरील ग्रंथव्यवहार एकत्र आणण्यासाठी मुंबईतील मित्रांच्या सोबतीने 'फेडरेशन ऑफ पब्लिशर्स अॅण्ड बुकसेल्स असोसिएशन इन इंडिया' ह्या संस्थेची स्थापना केली. पुढे ही संस्था दिल्लीला गेली आणि आज पन्नाससाठ वर्षे भारतीय ग्रंथव्यवहाराचे प्रतिनिधित्व करत आहे. सदानंद ह्या संस्थेचे अध्यक्षही झाले.

अशा प्रकारची संस्था विशिष्ट प्रकारचे काम करण्यासाठी आवश्यक असते. परंतु देशात निरनिराळ्या भौगोलिक आणि भाषिक प्रदेशात ग्रंथव्यवसायात काय चालले आहे याची नोंद होण्यासाठी मुखपत्राची आवश्यकता आहे. इंग्लंडमधील ग्रंथव्यवसाय हा सर्वात उत्तम रीतीने बांधला गेला आहे. तिथे एक खाजगी संस्था 'बुकसेलर' नावाचे सामाहिक अनेक वर्षे प्रसिद्ध करते. पॉप्युलर बुक डेपो आणि जगभरचे विक्रेते सर्व प्रकारच्या पुस्तकांनी समृद्ध होण्यात 'बुकसेलर'चा मोठा वाटा होता. अशा प्रकारची भारतीय पत्रिका सदानंदनी सुरू केली. सुरुवातीला त्याचा परीघ मुंबईपुरता होता. आणि त्याचे नाव 'धि बुकसेलर्स बुलेटिन' असे होते. प्रातिनिधिक संस्था दिल्लीला गेल्यानंतर ह्या पत्रिकेचे नाव आणि त्याची व्याप्ती बदलली आणि 'दी इंडियन पब्लिशर अॅण्ड बुकसेलर' या नावाने ही मासिक पत्रिका तब्बल पस्तीस वर्षे चालली. ह्या पत्रिकेचे प्रकाशन दीर्घकाळ शक्य झाले याचे मुख्य कारण सदानंदच्या पत्नी निर्मला यांची साथ. ह्या पत्रिकेत दर महिन्यात भारतात प्रसिद्ध होणाऱ्या सर्व इंग्रजी पुस्तकांची नोंद असे. ती अद्ययावत आणि परिपूर्ण व्हावी यासाठी त्या निरनिराळ्या प्रदेशांतील वर्तमानपत्रांतून माहिती गोळा करत. इतर स्तंभांसाठीही त्याचप्रमाणे माहिती मिळवीत. ह्या मासिकाने अनेक विशेषांकही प्रसिद्ध केले. त्या काळात पी एल ४८० योजनेत भारत-अमेरिका यांच्यात मोठा व्यवहार असायचा. तेव्हा इण्डो-यूएस अशा विशेषांकात दोन्ही देशांतील अध्वर्यूंनी लिहिले होते. त्याचप्रमाणे मराठीतील ग्रंथव्यवहार यावरही एक विशेषांक निघाला होता.

फेडरेशनच्या अधिवेशनात पं. जवाहरलाल नेहरु यांची उपस्थिती

पॉप्युलर बुक डेपोच्या इंग्रजी प्रकाशनाचे काम १९५८ पर्यंत प्रामुख्याने सदानंदनीच सांभाळले. १९५२मध्ये मराठी प्रकाशन विभाग सुरू झाला ते काम प्रामुख्याने रामदास सांभाळायचे, परंतु सदानंदचे मार्गदर्शन असायचे. रामदासांमागे वडिलांची पुण्याई आणि सदानंदचा अनुभव असायचा.

पॉप्युलर बुक डेपोचा सुरुवातीपासूनचा परदेशातील प्रकाशकांशी घनिष्ठ संबंध होता तो पत्रव्यवहारातून किंवा त्यांचे प्रतिनिधी येत त्यांच्यामार्फत. १९५२ साली सदानंद आणि निर्मला प्रथम इंग्लंड आणि युरोपचा दौरा करून आले. त्यामुळे अनेक प्रकाशकांच्या मालक-संचालकांना भेटता आले. तेथील संस्था कशा चालतात याचा अंदाज आला. आणि एकूणच ग्रंथव्यवहाराविषयी अधिक जाणतेपणाने आणि प्रगल्भपणे विचार करणे शक्य झाले. त्यांच्या स्वभावानुसार त्यांनी आपल्या ज्ञानाचा आणि अनुभवाचा फायदा सर्व व्यावसायिक मित्रांना मिळेल याची काळजी घेतली.

ह्या दौऱ्यात त्यांनी फ्रँकफुर्ट बुक फेअरला भेट दिली होती. ह्या ग्रंथजत्रेचे महत्त्व आंतरराष्ट्रीय क्षेत्रात किती आहे याचे भान त्यांना आले. त्या दिवसांत परदेशी चलनाची टंचाई होती आणि त्यामुळे कोणी प्रकाशक त्या प्रदर्शनात भाग घेत नसे. सदानंदांनी भारतीय प्रकाशनांचे पहिले प्रदर्शन १९५५ साली मांडले. एकूणच भारतीय पुस्तकांची परदेशी ओळख करून देण्यासाठी हा खटाटोप होता. फ्रँकफुर्टला दरवर्षी हजारो प्रकाशक भाग घेतात. परंतु सदानंद असे काही विशेष होते की त्यासाठी त्यांना पुढे एकदा मुख्य अतिथी म्हणून सन्मानपूर्वक बोलावण्यात आले.

सदानंदच्या कर्तृत्वाला हे सारे पुरेसे नव्हते. १९६२ पासून प्रकाशन स्वतंत्रपणे पॉप्युलर प्रकाशनामार्फत आणि तेही ताडदेवच्या वेगळ्या कार्यालयातून होऊ लागले. तेव्हा त्यांनी 'निर्मला सदानंद' ह्या संस्थेमार्फत मोजकीच पण उत्तम पुस्तके प्रसिद्ध केली. त्याहून महत्त्वाचे म्हणजे प्रभाकर पाध्ये यांच्या सहकार्याने त्यांनी 'इंडियन रायटिंग टुडे' ह्या जर्नलचे संपादन-प्रकाशन केले. ह्या पत्रिकेचे वर्षातून तीन अंक निघत आणि एकून अठरा अंक प्रसिद्ध झाले. भारतीय भाषांतून सकस असे साहित्य लिहिले जाते. परंतु त्याचा इतर भाषांतील समीक्षक-वाचक-लेखक यांना परिचय नसतो. त्यासाठी परिचयात्मक लेख आणि प्रत्यक्ष निवडक साहित्यकृतीचे अनुवाद छापणे हा हेतू होता. त्यासाठी अनुवादक आणि इंग्रजीतून लिहू शकणारे विद्वान यांचा शोध घेण्यासाठी पाध्ये आणि सदानंद यांनी बराच प्रवास केला. अनेकांच्या

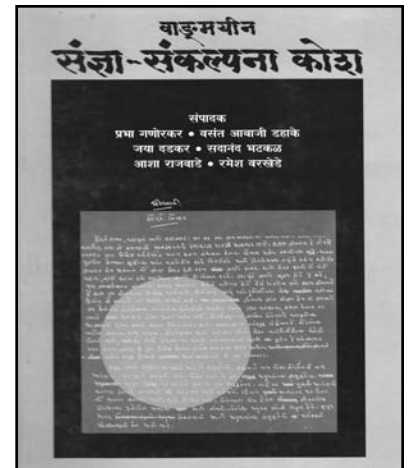
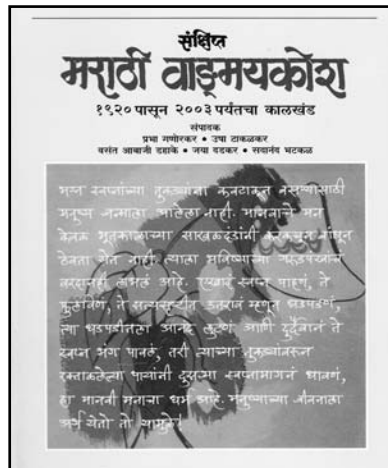
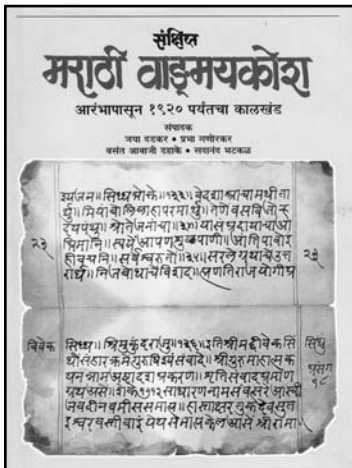
भेटीगाठी घेतल्या. आणि असे लेख व अनुवाद तयार करून घेतले. हे अंक वाचले जावेत म्हणून ग्रंथालयांकडून वर्गणीही मिळवली.

पॉप्युलरचा किंवा भटकळ समूहाचा व्याप वाढला, परंतु कौटुंबिक स्वरूप तसेच राहिले. त्यामुळे पुढे व्यवसायात गुंतू शकणारी कुटुंबातील मंडळी या ना त्या कारणामुळे कमी झाली तशी व्यवसाय पुन्हा नेटका करावा लागला. पुस्तकविक्री, वितरण आणि छपाई स्थगित करून प्रकाशन व्यवसायावर भर देण्याचे ठरले आणि त्यानुसार 'पॉप्युलर प्रकाशन'ने नवीन भरारी घेण्यास सुरुवात केली.

सदानंद पुस्तकविक्रीतून निवृत्त झाले, परंतु त्यांनी एक महत्त्वाचा प्रकल्प हाती घेतला. वाङ्मयकोश तयार करण्याचे काम अनेकांनी अर्धवट टाकले आहे. परंतु शासकीय किंवा कोणत्याही संस्थेचे पाठबळ नसतानाही सदानंदांनी ते हातात घेतले. वसंत आबाजी डहाके, प्रभा गणोरकर, जया दडकर, रमेश वरखेडे, उषा टाकळकर यांसारख्या विद्वानांच्या साहाय्याने चार-पाच वर्षांतच हा तीन हजार पानांचा प्रकल्प त्यांनी पूर्ण केला. संपादन, निर्मिती आणि विक्री ग.रा. भटकळ फौंडेशनच्या नावाने केली असली तरी प्रामुख्याने हा सदानंद आणि निर्मला यांच्या जिद्दीचा परिपाक होता. ह्या खंडांची नवीन सुधारलेली आवृत्ती तयार करावी ही त्यांची जिद्द होती. त्यासाठी उत्साही सहकार्यांचा शोध घेत असताना त्यांनी स्वतःच्या संशोधनावर आधारित कर्नाटक प्रेस ह्या शंभर वर्षांपूर्वी सुरू झालेल्या उद्योगाबद्दल इंग्रजीतून पुस्तक लिहिले. त्याचबरोबर या पुस्तकाचा मराठी अनुवादही प्रसिद्ध झाला.

दीडेक वर्षांपूर्वी निर्मला भटकळ यांना अर्धागवायूचा झटका आला. त्यानंतर त्या कोणत्याही उपचारांना दाद देईनात. त्यांची प्रकृती ढासळत चालली. पाच तपांहून जिने सक्रिय साथ दिली तिला ह्या परिस्थितीत पाहणे त्यांना दिवसेंदिवस जड होत होते. दुदैवाची गोष्ट अशी की स्वतः सदानंदांनाही मे ७ ला अर्धागवायूचा झटका आला. त्यांना आलेला झटका सौम्य स्वरूपाचा होता आणि त्यांच्या अपार जिद्दीमुळे त्यांची प्रकृती रोज सुधारत होती. पण पत्नीचे निधन ५ जुलैला झाले आणि त्यांची जीवनेच्छा हरपली असणार. २६ जुलैला त्यांनीही अखेरचा श्वास घेतला.

ह्या दोघांनीही 'निधर्मी' शब्दाचा वेगळा अर्थ लावला होता. धर्माच्या नावाने बोकाळलेल्या कर्मकांडावर त्यांचा रोष होता. त्यांनी त्रेसष्ट वर्षांपूर्वी लग्नही रजिस्टर पद्धतीने जाणीवपूर्वक केले होते. अखेरीस त्यांनी मरणोत्तर देहदानाचा आग्रह नोंदवला.

अशोक दा. रानडे

पॉप्युलरने ललितेतर पुस्तकांच्या प्रकाशनात जी महत्त्वाची पुस्तके प्रसिद्ध केली त्यांमध्ये संगीतावरच्या पुस्तकांचा मोठा वाटा आहे, आणि पॉप्युलरच्या संगीत पुस्तकांचा विभाग समृद्ध करणाऱ्या लेखकांमध्ये अशोक दा. रानडे यांचा सहभाग महत्त्वाचा होता. त्यामुळेच त्यांच्या निधनाने भारतीय संगीतविश्वाइतकाच पॉप्युलरलाही धक्का बसला आहे असे म्हणावे लागेल.

संगीत आणि अशोक रानडे हे समानार्थी शब्द असावेत इतके रानडेसर संगीतमय होते. तेच त्यांचे जीवन होते, तो त्यांचा ध्यास होता. वयाच्या नवव्या वर्षापासून संगीतसाधनेची सुरुवात त्यांनी केली ती अखेरच्या श्वासापर्यंत. संगीत, मग ते कोणत्याही प्रकारचे असो, त्यांना वर्ज्य नव्हते. त्यामुळेच लोकसंगीतापासून अभिजात शास्त्रीय संगीतापर्यंत आणि पाश्चात्य संगीतापासून हिंदी चित्रपटसंगीतापर्यंत सर्व प्रकारच्या संगीतात त्यांनी केवळ रस घेतला असे नव्हे तर त्यांचा विशेष अभ्यास केला. रानडेसरांचे वेगळेपण हे की त्यांचे संगीतप्रेम केवळ आस्वादापुरते किंवा अभ्यासापुरते राहिले नाही. त्यांनी या सर्वांचे व्यवस्थित 'डॉक्युमेंटेशन' केले. बैठकीच्या लावण्यांचे विविध नमुने, वेगवेगळ्या रागांमध्ये बांधलेल्या शेकडो बंदिशी, पाश्चात्य संगीत संज्ञा अशा अनेक गोष्टींचे जतन करणे व पुढील पिढ्यांना ते उपलब्ध होईल याची तजवीज करणे ह्याचाही ध्यास त्यांनी घेतला होता व त्या दृष्टीने बरेच काम त्यांनी केले. रानडेसरांचे पुढील पिढ्यांवरचे हे ऋण कधीही न फिटणारे आहे.

या 'डॉक्युमेंटेशन' किंवा जतन करण्याच्या दृष्टिकोनातूनच त्यांच्या संगीतविचार आणि हिंदी चित्रपट संगीत : परंपरा आणि आविष्कार या पुस्तकांची रचना झाली आहे. संगीतविचार या त्यांच्या पुस्तकाचे महत्त्व स्पष्ट करताना चैतन्य कुंटे यांनी 'लोकसत्ता' मधून लिहिले आहे - 'संस्कृतीसंगीतशास्त्र' ही संगीतशास्त्राच्या भारतीय अभ्यासकांना आधुनिक काळात परिचित झालेली एक विद्याशाखा आहे. डॉ. अशोक दा. रानडे हे भारतातील या विषयाच्या अभ्यासास चालना

देणारे पहिल्या फळीतील महत्त्वाचे शास्त्रकार आहेत. त्यांचे संस्कृतीसंगीतशास्त्रविषयक निवडक निबंध संगीतविचार या ग्रंथात एकत्रित करण्यात आले आहेत. भारतीय संगीतशास्त्राच्या परिघात महत्त्वाच्या, तरीही दुर्लक्षित राहिलेल्या विषयांवर एकूण छत्तीस निबंध या ग्रंथात आहेत व बव्हंशी सर्व विषय हे नव्या, चिकित्सक दृष्टिकोनातून मांडले जाण्याची ही पहिलीच वेळ आहे. या लेखांतील संगीत-विचारांतील शिस्त, नेमकेपणा, मूलगामीत्व व अस्सलपणा पाहून डॉ. रानडे यांच्या वैचारिक योगदानाची खात्री सहज पटते.

संगीतशास्त्राकडे आजवर लोकांनी गांभीर्याने न पाहिल्याने आपण सोपेपणाला सोकावलो आहोत हे मान्य करायला हवे व डॉ. रानडे यांचे ग्रंथ चिकाटीने वाचले पाहिजेत. या ग्रंथाच्या वाचनाने ज्ञानाचे केवढे तरी व्यापक क्षितिज आपणासमोर खुले होते याचा अनुभव ज्याचा त्यानेच घ्यावा!

संगीतविचारमध्ये जसा रानडेसरांचा संगीताकडे पाहण्याचा व्यापक दृष्टिकोन दिसतो तशीच व्यापक विचारकक्षा त्यांच्या हिंदी चित्रपटगीत : परंपरा आणि आविष्कार या पुस्तकातही आढळते. आजवर काहीशा हेटाळणीच्या स्वरातच ज्या संगीताची बोळवण होती त्या हिंदी चित्रपट संगीतामधले सौंदर्य, त्याचे बलस्थान आणि त्याचे महत्त्व रानडेसरांनी अनेक उदाहरणांच्या साहाय्याने रसाळपणे सांगितले आहे.

गेल्या काही वर्षांत झपाट्याने विकसित झालेला हिंदी चित्रपट गीतांचा हा इतिहास वाचकांना खिळवून ठेवतो. साधारण १९४६ पासून ते १९८० पर्यंतचा मागोवा यातून घेतला आहे. सुरुवातीस अस्सल हिंदुस्तानी धाटणीचे संगीत काळाप्रमाणे कसे बदलले, त्यावर पाश्चात्य संस्करण कसे झाले याची मनोरंजक माहिती वाचायला मिळते. हिंदी चित्रपट गीतांनी एकूणच भारतीय संगीतात किती मोलाचे योगदान दिले आहे याची कल्पना हे पुस्तक वाचल्याशिवाय येणार नाही.

मनोरंजक माहिती देणे एवढा मर्यादित उद्देश न ठेवता चित्रपट संगीताचा शास्त्रीय दृष्टिकोनातून विचार त्यांनी केला आहे. त्यामुळेच ज्या विविध तऱ्हांनी चित्रपटात संगीत वापरले जाते त्या प्रत्येक तऱ्हेचे वेगळेपण, त्यांचे चित्रपटाच्या एकूण परिणामामधले महत्त्व, संगीतकारानुसार, गायकानुसार, काळानुसार आणि गरजेनुसार बदलत जाणारे संगीत अशा अनेक विषयांचा ऊहापोह रानडेसरांनी या पुस्तकात केला आहे. या विषयावर इतक्या गांभीर्याने लिहिलेले बहुधा हे एकमात्र पुस्तक असावे.

गायन-संगीतासाठी सर्वांत महत्त्वाचा असतो तो आवाज. चांगल्या गायकाने आणि त्याबरोबरच वक्ता, नट, अभिनेता यांनी आपल्या आवाजाची जोपासना कशी करावी यांचे मार्गदर्शन करणारी भाषणरंग : व्यासपीठ आणि रंगपीठ आणि भाषण व नाट्यविषयक विचार ही दोन महत्त्वाची पुस्तकेही त्यांनी लिहिली.

रानडेसरांचा संगीताचा व्यासंग, अभ्यास आणि संशोधन यांचे 'डॉक्युमेंटेशन' करण्याचे काम अगदी अखेरपर्यंत चालू होते. त्याचाच एक भाग म्हणून पॉप्युलरसाठी 'पाश्चात्य संगीत संज्ञा' आणि 'आवाज जोपासना आणि हिंदुस्थानी गायन' या दोन पुस्तकांची जुळवाजुळव ते करत होते. मात्र ती पूर्ण होऊ शकली नाहीत याचे दुःख वाटते.

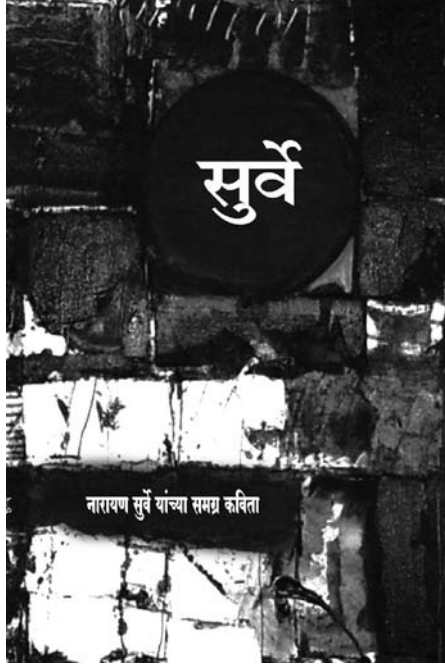
सुर्वे : नारायण सुर्वे यांची समग्र कविता

“मी जन्मलो तेव्हा काही नाम धारण करून जन्मलो नाही. मात्र मी नसेन तेव्हा ह्या पृथ्वीच्या पाठीवर एक नाव ठेवून जाईन...” असे नारायण सुर्वे यांनी एके ठिकाणी म्हटले आहे. आज मराठी काव्यक्षेत्रातील सुर्वे यांच्या कामगिरीकडे पाहता आपल्या कवितेद्वारे सुर्व्यांनी आपले शब्द सार्थ केले आहेत असेच म्हणावेसे वाटते.

नारायण सुर्वे यांच्या समग्र कवितांचा ‘सुर्वे : नारायण सुर्वे यांच्या समग्र कविता’ हा श्रेयस् ग्रंथ नारायण सुर्वे यांच्या प्रथम स्मृतिदिनी दि. १६ ऑगस्ट २०११ रोजी चिंचवड, पुणे येथे ज्येष्ठ कवी, संगीतकार यशवंत देव यांच्या हस्ते प्रकाशित करण्यात आला.

नारायण सुर्वे यांनी काव्यलेखन विपुल केले आहे असे नाही. ऐसा गा मी ब्रह्म (१९६२), माझे विद्यापीठ (१९६६), जाहीरनामा (१९७५) आणि नव्या माणसाचे आगमन (१९९५) असे चारच काव्यसंग्रह सुर्वे यांच्या नावावर आहेत. या चारही छोटेखानी संग्रहांमधल्या केवळ एकशे पंचेचाळीस कविता नावावर असूनही सुर्वे यांना मराठी काव्यक्षेत्रात खूपच लौकिक मिळाला. त्यांच्या कवितेची आवाहनक्षमताच एवढी प्रभावी आहे की या कवितेने मराठी काव्यक्षेत्रात एक इतिहासच घडवला. मराठी साहित्य संमेलनासाठी होणाऱ्या निवडणुकीत बिनविरोध निवडून घेण्याबरोबरच अनेक मान-सन्मान सुर्वे यांना मिळाले. हजारो लोकांच्या समुदायाने या कविता

मनापासून ऐकल्या; या कवितांचे रंगमंचीय सादरीकरण झाले, या कवितांच्या निमित्ताने चित्रपट झाले. कवितेकडे पूर्वी कधीही न वळलेल्या मराठी जनसामान्यांना या कवितेने आकर्षित केले. हॉटेलमध्ये वेटरचे काम करणारी तरुण मुले, हॉस्पिटलमधील वॉर्डबॉय, एस.टी.मधील ड्रायव्हर-कंडक्टर, शेतमजूर आणि खेड्यापाड्यांतील सामान्य माणसे या सर्वांनी या कवितेवर

उत्कृष्ट छपाई आणि उत्तम कागदासह पुढ्या बांधणी असलेल्या या ग्रंथाची मूळ किंमत रु. ४२५/- असून रसिकांना हा ग्रंथ दि. ३० नोव्हेंबर २०११ पर्यंत रु. ३३०/- एवढ्या सवलत किमतीस मिळेल.

पुस्तक प्रकाशन समारंभात डावीकडून - फ. मुं. शिंदे, कृष्णाबाई सुर्वे, अस्मिता मोहिते, यशवंत देव आणि रवींद्र आवटे

प्रेम केले. या कवितेमुळेच एका बाजूने विद्यापीठात अभ्यासली जाणारी मराठी कविता महाराष्ट्राच्या तळागाळातील सामान्य माणसापर्यंत सर्वदूर पोहोचली.

लोकांना एवढे आकर्षण वाटावे असे या कवितेत काय होते? या प्रश्नाचे उत्तर जाणून घेण्यासाठी त्यांच्या सर्व कविता एकत्रितपणे सलग वाचणे गरजेचे आहे. सुर्वे : नारायण सुर्वे यांच्या समग्र कविता या ‘श्रेयस्’ आवृत्तीमुळे रसिकांना ही संधी मिळत आहे. या ग्रंथात त्यांच्या चार संग्रहांमधल्या आणि सुरुवातीच्या काळात लिहिलेल्या विजय तापस संपादित ‘गवसलेल्या कविता’ मधल्या स्वतंत्र कवितांचा समावेश आहे. अनुवादित कविता या आवृत्तीत घेण्याऐवजी त्यांचे स्वतंत्र संपादित पुस्तक तयार करण्याचा मानस आहे. याचप्रमाणे ‘माणूस कलावंत आणि समाज’ या त्यांच्या लेखसंग्रहाची नवीन आवृत्ती प्रकाशित करणार आहेत. यात त्यांच्या अप्रकाशित भाषणांचा व लेखांचा समावेश करण्यात आला आहे. या कवितेचे वेगळेपण, मराठी काव्य-क्षेत्रातील तिचे स्थान, तिचे सामर्थ्य आणि मर्यादा यांचा आढावा घेणारी चिकित्सक प्रस्तावना नारायण सुर्वे यांच्या कवितेचे अभ्यासक प्रा. दिगंबर पाध्ये यांनी या आवृत्तीसाठी मुद्दाम लिहून दिली आहे. त्याचप्रमाणे नारायण सुर्वे यांनी पूर्वी ‘सनद’ या संग्रहासाठी लिहिलेले आणि आता या आवृत्तीत समाविष्ट केलेले मनोगत यांमुळे सुर्वे यांची कविता समजून घेणे अधिक सोपे झाले आहे. सुर्वे यांच्या

सर्वच पुस्तकांच्या मुखपृष्ठांना त्यांचे मित्र सुभाष अवचट यांच्या कुंचल्याचा स्पर्श झाला आहे. या आवृत्तीसाठीदेखील ही परंपरा कायमच आहे. विशेष म्हणजे या ग्रंथाचे सुर्वे हे शीर्षकदेखील सुभाष अवचट यांनीच सुचवले.

पुस्तकाच्या शेवटी सुर्वे यांच्या कवितेवर आजवर झालेल्या समीक्षेची सूची दिल्यामुळे या कवितेचा अभ्यास करणाऱ्यांचीही सोय झाली आहे.

कवी, अनुवादक, समीक्षक अशी ओळख असलेल्या चंद्रकांत पाटील यांचा जन्म ३ सप्टेंबर १९४४ रोजी अंबेजोगाई येथे झाला. त्यांनी विज्ञान शाखेची पदवी घेऊन पुढे मराठवाडा विद्यापीठातून वनस्पतिशास्त्रात एम. एससी. केले. 'वाङ्मयशोभा' मासिकाच्या श्रावण विशेषांकात त्यांची पहिली कविता प्रकाशित झाली. कविता हा पाटील यांच्या आविष्काराचा प्रमुख प्रकार जसा आहे, तसाच त्यांच्या विशेष आस्थेचाही विषय आहे. पॉप्युलरने प्रकाशित केलेल्या 'इत्थंभूत', 'बायका आणि इतर कविता', 'दिक् काल' या संग्रहांत चंद्रकांत पाटील यांची कविता त्यांच्या जाणिवेचा प्रगल्भतेकडे होणारा प्रवास प्रकट करणारी आहे. सौंदर्यवादी कवितेतली भावविशता, हळवेपणा नाकारून, प्रीती आणि निसर्ग यांच्या संदर्भात अस्तित्वाचा शोध घेणारी त्यांची सुरुवातीची कविता पुढे व्यक्तिगत, सामाजिक आणि राजकीय वास्तवावरील प्रभावी भाष्य म्हणून विकसित झाली. निर्मिती, अस्तित्व आणि मृत्यू या जणिवांचा शोध त्यांच्या कवितेत अखंडपणे आढळतो. 'बायका आणि इतर कविता' या संग्रहात स्त्रीपुरुष नात्याची गुंतागुंत आणि स्त्रीच्या अनेकायामी प्रतिमेचा तसेच आदिम एकटेपणाचा शोध आहे. स्त्रीमुक्ती कालखंडातल्या एकूणच कवितांमध्ये हा संग्रह वैशिष्ट्यपूर्ण ठरतो.

चंद्रकांत पाटील यांनी मराठी कवितांचा हिंदीत अनुवाद आणि हिंदीतल्या महत्त्वाच्या कवितांचे व नाटकांचे मराठीत अनुवाद करण्याचे महत्त्वाचे काम केले आहे. त्यांनी केलेल्या एकूण अनुवाद आणि संपादनापैकी 'समकालीन हिंदी कविता' आणि 'तिची स्वप्ने' हे पॉप्युलरने प्रकाशित केलेले ग्रंथ महत्त्वपूर्ण ठरले. याव्यतिरिक्त त्यांनी वनस्पतीशास्त्र, जीवशास्त्र या विषयांवर तसेच लहान मुलांसाठीही पुस्तके लिहिली. विसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धातील कवितेसंबंधी सातत्याने विचार व चिंतन करणाऱ्या, आणि अनुवादाच्या कार्याने मराठी भाषेची समृद्धी वाढवणाऱ्या चंद्रकांत पाटील यांचा १९६० नंतरच्या पिढीच्या महत्त्वाच्या कवींमध्ये समावेश केला जातो.

चंद्रकांत पाटील यांचे एकूण पाच कवितासंग्रह पॉप्युलरने प्रकाशित केले आहेत. या पाचही संग्रहांतून येणारी कविता त्यांच्या जाणिवेचा प्रगल्भ होत जाणारा प्रवास उलगडते. वनस्पतिशास्त्रात प्रावीण्य मिळवूनदेखील त्यांचे कविमन निसर्गातच रमत नाही, तर निर्मिती, अस्तित्व आणि मृत्यू या जाणिवेचा शोध घेण्याचा त्यांचा अविरत प्रयत्न या सगळ्या काव्यलेखनातून प्रत्ययास येतो. संग्रह कोणताही असो, चंद्रकांत पाटील यांच्या कविता वाचणं म्हणजे नवनिर्मितीच्या रसास्वादात मनसोक्त विहार करण्यासारखंच आहे. सध्या भोवऱ्यात सापडलेल्या मराठी कवितेतील निःसत्त्व आत्मपरता आणि आक्रस्ताळी सामाजिकता यांचे धोके टाळून सृजनात्मक संतुलन साधणाऱ्या अगदी मोजक्या मराठी कवींमध्ये चंद्रकांत पाटील यांचा म्हणून समावेश करावा लागेल.

इत्थंभूत हा पाटील यांचा दुसरा आणि पॉप्युलरने प्रकाशित केलेला पहिला कवितासंग्रह १९८२ मध्ये प्रकाशित झाला. कल्पनाशक्ती आणि वैचारिकता यांच्या ताणातून यातील कविता जन्मली आहे. या कवितांमधून प्रतीत होणारा स्ववास्तवाच्या सर्व कंगोऱ्यांना सामोरा जातो आणि त्याच वेळी यातील अपुरेपणाही सूचित करतो. पाटील यांची कविता कल्पकतेला क ठोर बौद्धिकतेचा छेद देते. उपरोध हे त्यांच्या कवितेचे एक प्रभावी अंग आहे. एकाच वेळी ते स्व चा शोध घेतात आणि त्याच वेळी वास्तवाकडे

उपरोधाने, समंजसपणे तर कधी करणेने पाहतात. रोजच्या जगण्यातल्या कित्येक गोष्टी ते उपरोधाने अशा प्रकारे मांडतात की त्यातून जगण्यातला रटाळपणा प्रखरपणे जाणवतोच, पण सोबत त्यामध्ये मुरलेले कारुण्य वाचकाला अंतर्मुख करते.

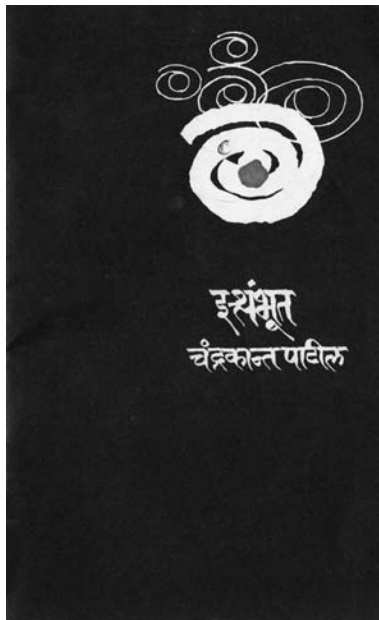
चंद्रकांत पाटील यांच्या काव्यप्रवासातील एक महत्त्वाचा टप्पा म्हणजे बायका आणि इतर कविता हा संग्रह. पाटील कवितांमधून स्त्री-पुरुष संबंधांचे पारंपरिक चित्रण करत नाहीत किंवा विविध प्रचलित दृष्टिकोनांचेही चित्रण करत नाहीत तर रुढ विचारसंचिताला नाकारून ते आपल्या जगण्याच्या प्रवाहात वेगवेगळ्या नात्यांनी आलेल्या स्त्रियांच्या निमित्ताने स्वतःचाच शोध घेत असल्याचे या कवितांमधून स्पष्ट होते. पारंपरिक संचिताचे दडपण झुगारून घेतलेला निखळ शोध हे या कवितांचे अपूर्व असे वैशिष्ट्य आहे. या संग्रहातील बायका या तीस कवितांमधून ही वैशिष्ट्ये प्रकट होतात तर उरलेल्या कवितांमधूनही पाटील यांची सर्जनशीलता ठळकपणे समोर येते. 'ज्या बाईला जन्मभर सापडलं नाही' ही कविता स्त्रीच्या आयुष्याला व्यापून राहिलेला पोकळपणा अशा प्रकारे अधोरेखित करते-

ज्या बाईला जन्मभर सापडलं नाही

जगण्यासाठी यमक

तिनं उभारला एक प्रचंड जीओडेसिक घुमट

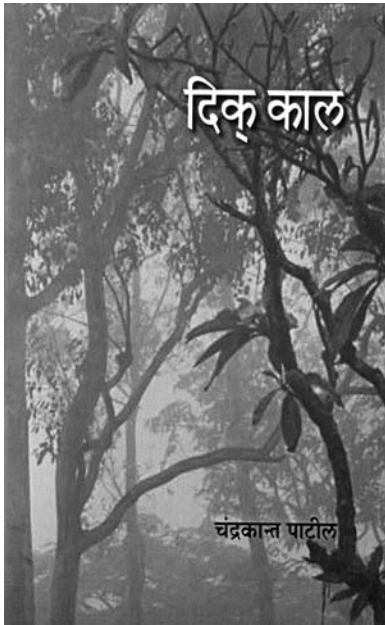
आणि रचलं आत स्वप्नांचं बहुरंगी नगर

तोच सूर, 'एक स्वप्न उसवत जातं' या कवितेतही आढळतो-
 एक स्वप्न उसवत जातं
 बाईचं असतेपण
 झोपेतल्या झोपेत

या कवितासंग्रहातील रचना पाहून पाटील यांच्या कवितेतील अल्पाक्षरत्व हा गुण प्रामुख्याने जाणवतो. नेमक्या शब्दयोजनेतून ते असे काव्य रचतात की त्यामुळे, हे काव्य थेट वाचकाच्या हृदयाला भिडते.

२००८ साली पाटील यांच्या काव्यलेखन प्रवासाला पन्नास वर्षे पूर्ण झाली त्यानिमित्ताने, त्यांच्या निवडक कवितांचे संकलन करून दिक् काल कवितासंग्रह पॉप्युलरने प्रकाशित केला. या संग्रहाच्या प्रस्तावनेत पाटील म्हणतात, 'या संग्रहाच्या निमित्ताने संकलन करीत असताना, अचानक माझ्या आईचा मृत्यू झाला. तिच्या अशा या

अकस्मात जाण्यामुळे, मी जगण्यातली एक सगळ्यात सुंदर कविता हरवून बसलो आहे' आणि इथूनच वाचकांची नाळ कळत-नकळत या संग्रहाशी जोडली गेली. पाटील यांच्या आयुष्यात भावनिकदृष्ट्या या संग्रहाला विशेष महत्त्व असल्याने हा संग्रह रसिक वाचकांसाठी एक प्रकारची उत्सुकता निर्माण करणारा ठरला.

अनुवाद असो वा स्वतंत्र कविता, चंद्रकांत पाटील यांच्या लेखनातून त्यांची दर्जात्मक काव्यप्रतिभा प्रत्ययास येते, भावनेपेक्षा विचारांना महत्त्व देणारी त्यांची कविता कुठेच शब्दबंबाळ होताना दिसत नाही. उपरोधाच्या अंगाने, नेमक्या शब्दांत ते कवितांच्या स्वरूपात आपले म्हणणे मांडतात. कित्येक-वेळा त्यांची कविता उपहासगर्भ वाटतानाच प्रत्यक्ष जगण्यातल्या कित्येक प्रसंगांचे दाखले देऊन आपल्याला हळूवार चिमटेही काढतात. चंद्रकांत पाटील यांच्यासारख्या प्रतिभावान कवीचे कवितासंग्रह प्रकाशित करणे हा म्हणूनच पॉप्युलर प्रकाशनसाठी एक सुंदर अनुभव ठरला.

आठवणी न कविता

की मेंदूनच हृदयाशी वैर घेऊन

वैराग्यात ढकललं?

इथे कवीचा प्रश्न अंतर्मुख करतो. या संग्रहातल्या अनेक कवितांमधून त्यांनी मानवी नातेसंबंधांचे अनेक पदर उलगडले आहेत. यातील कवितांच्या विषयांची वैविध्यता थक्क करणारी आहे. मानवी मनाचा गुंता, १९६६ सालामध्ये मुंबईत घडून आलेले आर्थिक, राजकीय, सामाजिक परिवर्तन, कवीच्या नजरेतून गोवा, जोधपूर, कोडाईकॅनाल ही शहरे, इस्पितळातल्या भेसूर आणि उदास वातावरणाचे वास्तव चित्रणही ते करतात, तसेच कर्पूर, तुरुंगातील जीवन चितारणारी, माहेरवाशिणीची कैफियत मांडणारी ही कविता काळजाला भिडतानाच अलगद चिमटेही काढते. हा संग्रह वाचत असताना एक गोष्ट स्पष्टपणे जाणवते, आपल्या आयुष्यात जगलेले उत्कट, उदास, अमूर्त, असह्य, दुःखद आणि आनंदी क्षण कवीने पुरेपूर या कवितांमधून उतरविलेले आहेत.

सप्टेंबर २०११

हिंदीतून मराठीत साहित्याची देवाणघेवाण म्हणजेच अनुवाद करण्याचे मोठे श्रेय चंद्रकांत पाटील यांना द्यावे लागेल. चंद्रकांत देवताले यांच्या हिंदीतील 'उसके सपने' या कविता संग्रहाचा पाटील यांनी केलेला मराठी अनुवाद तिची स्वप्ने या नावाने पॉप्युलरने प्रकाशित केला.

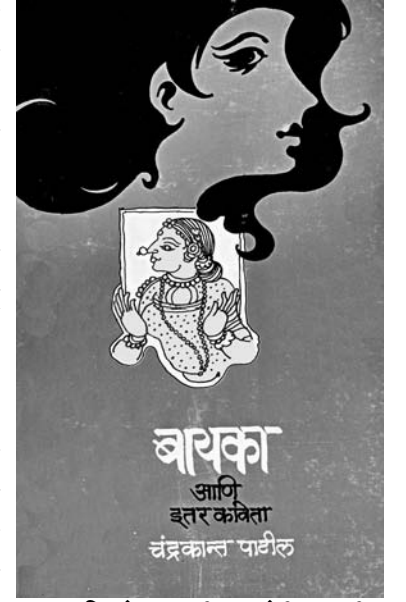
समकालीन हिंदी कविता हा कवी केदारनाथ अग्रवाल या ज्येष्ठ हिंदी कवीपासून ते राजेंद्र धोडपकर या अगदी तरुण कवीपर्यंतच्या

एकूण बेचाळीस कवींच्या निवडक कवितांचा पाटील यांनी मराठीत अनुवाद केलेल्या कवितांचा संग्रह. हिंदी कवितेचे स्वरूप स्पष्ट व्हावे, हिंदी आणि मराठी कवितेची प्रकृती समोरासमोर ठेवून बघता यावी, हिंदी कवितेकडे बघण्याचा एक नवा दृष्टिकोन तयार व्हावा अशी अनेक उद्दिष्ट्ये या संग्रहाच्या लेखनामागे आहेत. या संग्रहातील प्रत्येक कवीची विचारधारा निराळी, काव्याची प्रकृती निराळी असे असले तरी अनुवादात पाटीलांना प्रत्येक कवीच्या प्रतिभेची अचूक नस पकडता आली आहे असे दिसते. अनुवाद असूनही या कविता आपला मूळ गाभा हरवत नाहीत, पण त्याच वेळेस ओढून-ताणून केलेला अनुवाद न वाटता त्या स्वतंत्र मराठीतून अभिव्यक्त होणाऱ्या कविता भासतात याचे संपूर्ण श्रेय चंद्रकांत पाटील यांना द्यावे लागेल.

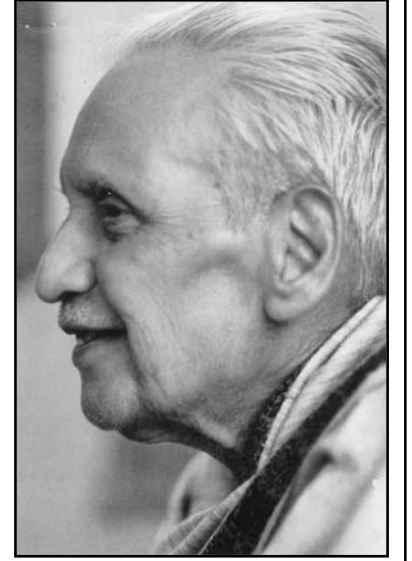
अनुवाद असो वा स्वतंत्र कविता, चंद्रकांत पाटील यांच्या लेखनातून त्यांची दर्जात्मक काव्यप्रतिभा प्रत्ययास येते, भावनेपेक्षा विचारांना महत्त्व देणारी त्यांची कविता कुठेच शब्दबंबाळ होताना दिसत नाही. उपरोधाच्या अंगाने, नेमक्या शब्दांत ते कवितांच्या स्वरूपात आपले म्हणणे मांडतात. कित्येक-वेळा त्यांची कविता उपहासगर्भ वाटतानाच प्रत्यक्ष जगण्यातल्या कित्येक प्रसंगांचे

दाखले देऊन आपल्याला हळूवार चिमटेही काढतात. चंद्रकांत पाटील यांच्यासारख्या प्रतिभावान कवीचे कवितासंग्रह प्रकाशित करणे हा म्हणूनच पॉप्युलर प्रकाशनसाठी एक सुंदर अनुभव ठरला.

समकालीन हिंदी कविता (संपादित) : रु. १२५, बायका आणि इतर कविता : रु. ७५, दिक्काल : रु. १००, तिची स्वप्ने (अनुवादीत) : रु. १२५

‘विशाखा’मुळे कुसुमाग्रज आणि ‘नटसम्राट’मुळे वि. वा. शिरवाडकर ही नावे मराठी वाचकांच्या घरोघर पोचली. कुसुमाग्रजांनी केलेले कालिदासाच्या ‘मेघदूत’चे भाषांतर ‘मराठी मेघदूत’ ह्या नावाने १९५६ साली आणि शेक्सपियरच्या ‘ऑथेल्लो’चे रूपांतर १९६१ साली पॉप्युलरने प्रसिद्ध केले. त्यानंतर ‘छंदोमयी’, ‘मुक्तायन’, ‘पाथेय’, ‘महावृक्ष’, ‘मारवा’ आणि ‘थांब सहेली’ व ‘प्रवासी पक्षी’ (संपादित) हे कवितासंग्रह पॉप्युलरने प्रसिद्ध केले. ‘ययाति आणि देवयानी’ ह्या १९६६ मध्ये लिहिलेल्या नाटकापासून ते पूर्णतः मुक्त झाले. तेव्हापासून ते अखेरपर्यंत त्यांनी एकाहून एक महत्त्वाची आणि वेगवेगळ्या स्वरूपाची नाटके लिहिली. त्यांच्या या नाटकांचे पुनर्मुद्रण हा त्यांच्या जन्मशताब्दी वर्षाचा एक महत्त्वाचा भाग आहे. ‘नटसम्राट’, ‘ययाती आणि देवयानी’ ह्या नाटकांचे चाळीस-पन्नास वर्षांनंतर अजूनही प्रयोग होत असतात तर ‘वीज म्हणाली धरतीला’सारख्या नाटकांचा अभ्यास होत असतो. ह्या नाटकांचे पुनर्मुद्रण करताना आधीच्या आवृत्त्यांच्या मुद्रणात सुसूत्रता आणली आहे. पण त्याहून महत्त्वाचे म्हणजे प्रत्येक नाटकाच्या पहिल्या निर्मितीशी संबंधित व्यक्तीकडून काही आठवणी लिहून मागवल्या. त्यामुळे ह्या नाटकाच्या रंगमंचीय इतिहासाकडे दृष्टिक्षेप टाकता येईल. ऑगस्टच्या अंकात रामदास कामत यांनी ‘ययाती आणि देवयानी’ नाटकासाठी लिहिलेल्या टिपणाचा एक भाग दिला होता. ह्या अंकात फैय्याज शेख यांनी ‘वीज म्हणाली धरतीला’ संबंधी लिहिलेले टिपण देत आहोत.

तेहमी जुलेखा म्हणून लक्षात राहिले...

फैय्याज शेख

मला मुंबईत येऊन उणीपुरी तीन-चार वर्षे झाली होती. अश्रुंची झाली फुले व कट्यार काळजात घुसली या दोन्ही नाटकांचे महिन्याला ३० ते ३५ प्रयोग मी करत होते. बऱ्यापैकी अर्थार्जन होऊन या व्यवसायात स्थिरावले होते. साधारण १९६९ सालच्या सुमाराला कानी कुणकुण आली की, नाट्यसंपदा तात्यासाहेबांचं एक नाटक करणार आहे. मी मुंबईत आले तेव्हा तात्यासाहेबांचं ‘आमचं नाव बाबुराव’ हे नाटक चालू होतं. सोलापुरात असताना कविवर्य कुसुमाग्रज नावाने पाठ्यपुस्तकातून ते परिचित होतेच. शिवाय नाटककार म्हणूनही काही नाटकांची नावे कानी पडली होती. पण पुढे जाऊन भविष्यात मी त्यांच्या नाटकात काम करेन असं स्वप्नातदेखील वाटलं नव्हतं.

माझ्या सुरुवातीच्या करिअरमध्ये मी मशगुल असताना भाऊसाहेब सप्रे म्हणजे त्या वेळेचे नाट्यसंपदेचे कार्यवाहक यांनी मला तात्यासाहेबांच्या नाटकात काम

करायचंय ही बातमी दिली. खरं तर सुधाताई करमरकर, पणशीकर, सप्रे, दारव्हेकर मास्तर, वसंतराव देशपांडे ही मंडळी नाशिकला जाऊन नाटकाच्या लिखाणाचं वाचन करत होती. त्यांच्या वारंवार नाशिकला फेऱ्या होत होत्या. माझ्या स्वभावानुसार मी नाट्यसंपदेकडे नवीन नाटकातील माझ्या सहभागाविषयी विचारणा केली नाही. माझे मित्र व सहकलाकार श्री. बिपिन तळपदेची खूप इच्छा होती की, मी त्या नाटकात काम करावं. ती संधी चालून आली होती. नकार देण्याचा प्रश्नच नव्हता. सवानुमते मी काम करायचं ठरलं. मी जुलेखाची भूमिका करणार होते आणि सुधाताई राणी लक्ष्मी साकारणार होत्या.

जिथे जिथे म्हणून मराठी माणूस आहे तिथे व उभ्या महाराष्ट्रात तात्यासाहेबांविषयी प्रेम, आदर आणि श्रद्धा आहेच. मराठी माणूस या नावापुढे नतमस्तक होतोच. नाटकाचं वाचन पणशीकरांच्या घरी झालं. दस्तुरखुद्द

तात्यासाहेबांना पाहून, भेटून मी भारावून गेले. दिग्दर्शन दारव्हेकर मास्तर करणार होते आणि संगीत बुवा म्हणजे वसंतराव देशपांडे देणार होते. त्यात एक छोटी भूमिकाही बुवा करणार होते. ही माझ्यासाठी सुवर्णसंधीच होती. या नाटकाचा मुहूर्त सज्जनगडावर उद्योगपती प्रिमियरचे सर्वेसर्वा माननीय लालचंदशेठजींच्या हस्ते झाला. त्यांच्या पत्नी ललिताबाई, त्यांचे दोन्ही सुपुत्र विनोदजी आणि शशांक जातीने हजर होते. नाट्यसंपदेचा सर्व ताफाच गडावर हजर होता.

मुहूर्त झाला आणि तालमींना सुरुवात झाली. तात्यासाहेबांची गभरेशमी पोत असलेली भाषा शिकताना, ती आत्मसात करताना मला खूप मेहनत घ्यावी लागली. दारव्हेकरांनी ती माझ्याकडून करवून घेतली. त्या भूमिकेत अनेक रंग होते. नखरा, नटखटपणा, हजरजबाबी, शौर्य, देशभक्ती आणि राणीवर असीम भक्ती आणि श्रद्धा. तालमीतूनच माझा आत्मविश्वास वाढला. ही भूमिका मला खूप काही देऊन जाणार हे मला कळून चुकलं होतं. तसं पाहिलं तर तात्यासाहेब तालमींना कमी घेत. गंभीरपणे तालीम पाहत. व्यक्तिगत काही सूचना बाजूला बोलावून सांगत. त्यांच्या संहितेत बदल करायला ते सहसा तयार नसत. पण त्यांच्या परवानगीने थोडे फेरबदल करण्यास ते राजी होत. अतिशय कमी बोलणारे तात्या मिस्कीलही होते.

त्या काळात तीस-पस्तीस जणांना घेऊन नाटकाचा गाडा चालवणं कठीण होतं. पण पणशीकरांनी मनावर घेतलं, प्रॉडक्शनमध्ये कुठेही कुचराई केली नाही. खरेतर त्या नाटकात माझी तीन गाणी व बुवांचं एक भजनही होतं. त्यामुळे सर्व लवाजमा म्हणजे ऑर्गन्सपासून सर्व वाद्ये वागवावी लागत. वेगवेगळ्या सीन्सचे सेट, प्रकाशयोजना, पार्श्वसंगीत यासाठी सगळ्यांनीच खूप मेहनत घेतली. राजकमलचे

मैफलीचा हा किनारा
दो घडीचा वायदा
कारवां दारात आला
अल्विदा हो अल्विदा॥ध्रु०॥
मी स्वरांचा पंख झाले
रात झाले चांदणी
तारकांच्या रोशनीचा
मानला मी कायदा. अल्विदा.
ही कळी रस्त्यात पडली
आपुल्या मेण्यापुढे
काळजाशी घेतली ती
ही ललाटी संपदा. अल्विदा.
मालकांनो प्रेम केले
खूप या पोरीवरी
चांदवा तुमच्या दयेचा
मस्तकी होता सदा. अल्विदा.
गीत होते सर्व अपुले
सार्थ झाले फक्त मी
लाभली काही खुशी का
हाच सेवेचा अदा. अल्विदा
द्या इजाजत कोकिळा ही
चालली शिशिराकडे
जिंदगी हरदम सुखाची
आपणा देवो खुदा. अल्विदा.

निर्माते व्ही. शांतारामबापूंनी पणशीकरांना बरीच मदत केली. सर्व जुळवाजुळव होऊन पहिला प्रयोग मुंबई मराठी साहित्य संघात झाला. बऱ्याच जणांनी खूप कौतुक केलं, काहींनी टीकाही केली. हे नाटक म्हणजे महाकाव्य आहे, तेव्हा नाटकाचं पुस्तक घरी आणून वाचलं तरी चालेल असंही लिहून आलं. माधव मनोहरांनी तब्बल पाच-सहा पानी परीक्षण केलं होतं. माझ्याविषयी सर्वच वृत्तपत्रांतून चांगलं लिहून आलं. माधव मनोहरांनी लिहिलं होतं की, ही मुलगी पुढे खूप भूमिका करेलही पण ती नेहमी जुलेखा म्हणून लक्षात राहील. आणि ते खरं ठरलं. आज इतक्या वर्षांनी सुद्धा जुलेखा विस्मरणात गेली नाही. त्यातली माझी गाणी गाजली. आजही ध्वनिमुद्रिका आकाशवाणीवर वाजतात. त्याचं श्रेय अर्थात तात्यासाहेब, पणशीकर, दारव्हेकरमास्तर, बुवा यांना जातं. त्या नाटकाची जातकुळीच वेगळी होती. आता तशी नाटके होणे नाही. दुःख एकच आहे की, त्या काळात व्हीडीओ करता आलं नाही. ती सोय तेव्हा नव्हती. या नाटकाच्या निमित्तानं तात्यासाहेबांच्या सहवासात आले. त्यांच्या आवडणाऱ्या नाटकात काम केलं आणि भरून पावले.

खरं तर या नाटकाचं मूळ नाव होतं, 'सूर्याची पाकळी'. पण कदाचित लोकांना त्याचा बोध होणार नाही म्हणून याच नाटकातल्या तात्यासाहेबांनी लिहिलेल्या एका समरगीताच्या ओळीतून नाव साकार झालं.

घर माझे घन घटात माये
मन भुलले पण मातीला
कुशीत घे मज पुन्हा एकदा
वीज म्हणाली धरतीला

वि. वा. शिरवाडकर जन्मशताब्दीनिमित्त
प्रकाशित होणाऱ्या विशेष संचात समाविष्ट असलेली नाटके

- ऑथेलो (१९६१) • ययाती आणि देवयानी (१९६८) • वीज म्हणाली धरतीला (१९७०) • बेकेट (१९७१) • नटसम्राट (१९७१) • विदूषक (१९७३) • एक होती वाघीण (१९७५) • आनंद (१९७६) • मुख्यमंत्री (१९७७) • चंद्र जिथे उगवत नाही (१९८१) • महंत (१९८६) • कैकेयी (१९८९) • किमयागार (सहलेखक : सदाशिव अमरापूरकर) (१९९६) • प्रकाशाची दारे (२००२)

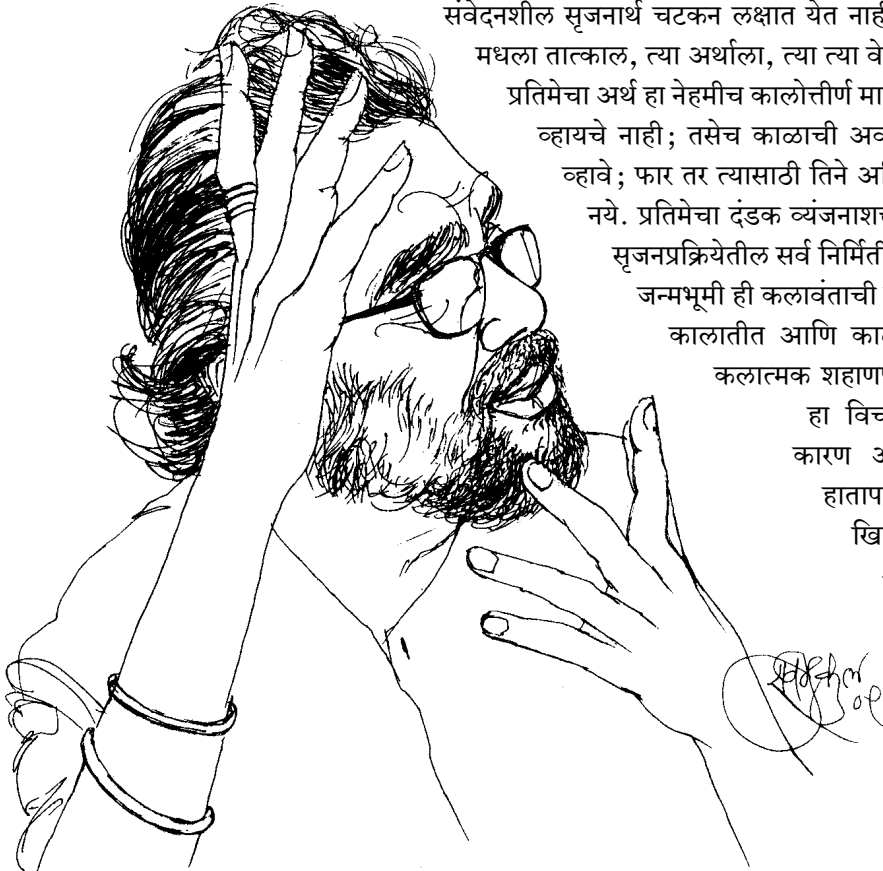
कवी ग्रेस यांचा 'संध्याकाळच्या कविता' हा पहिलाच कवितासंग्रह पॉप्युलरच्या 'नवे कवी : नवी कविता' या मालिकेतून १९६७ साली प्रकाशित झाला आणि त्यांच्या कवितेचे समकालीन कवितेहून असणारे वेगळेपण या संग्रहाने दाखवून दिले. १९५५ पासून 'संध्याकाळच्या कविता', 'राजपुत्र आणि डार्लिंग', 'चंद्रमाधवीचे प्रदेश', 'सांध्यपर्वातील वैष्णवी', 'सांजभयाच्या साजणी' या त्यांच्या कवितासंग्रहांनी सर्वसामान्य रसिकांचे लक्ष वेधून घेतले. त्यांचा खास असा वाचकवर्ग तयार होत गेला. या सर्व संग्रहांतून त्यांची कविता अधिकाधिक व्यामिश्र होत गेलेली दिसते. त्यांच्या 'ग्रेस' या काहीशा अनोख्या गूढ नावामुळे त्यांच्या काव्यलेखनाविषयी वाचकांमध्ये कुतूहल निर्माण झाले होते. वास्तव, स्वप्न, जाणीव, नेणीव यांची विलक्षण सरमिसळ त्यांच्या लेखनात आढळते. ईश्वर, स्त्रीची शारीर-मानसिक पातळीवरची ओढ, मृत्यूचे आकर्षण आणि भय ही त्यांच्या लेखनाची मुख्य आशयसूत्रे आहेत. नेणिवेत रुतून बसलेल्या निसर्गप्रतिमा, भारतीय संस्कृती आणि पाश्चात्य साहित्यविश्व यांतून मिळालेले प्रतीकांचे संचित, बालपणाशी आणि आईशी निगडीत असलेले वैयक्तिक भावविश्व यांची विविधरंगी सरमिसळ त्यांच्या कवितेत असते. त्यामुळे त्यांच्या कवितेला एकाच वेळी आकर्षकता आणि गूढता प्राप्त होते. आत्मपर आशय असलेले आणि तरीही भावमधुर काव्याची प्रचीती आणून देणारे 'चर्चबेल', 'मितवा', 'संध्यामग्न पुरुषाची लक्षणे', 'मृगजळाचे बांधकाम', 'वाऱ्याने हलते रान' आणि 'कावळे उडाले स्वामी' या ललितबंधांतून ग्रेस यांच्या काव्यातील आशयघन दुर्बोधता सुबोध होऊन जाते. कवितेप्रमाणे हे ललितबंधही रसिकाला मोहीत करतात.

लवकरच त्यांचे 'ओल्या वेळूची बासरी' हे ललितलेखांचे पुस्तक प्रकाशित होत आहे. रविमुकुल यांच्या मुखपृष्ठ आणि मांडणीसह प्रकाशित होणाऱ्या ह्या पुस्तकाचेही रसिक तेवढ्याच आत्मीयतेने स्वागत करतील. या लेखसंग्रहातील 'ग्रहणातील चंद्रकोर' ह्या लेखातील काही भाग 'प्रिय रसिक' च्या वाचकांसाठी.

ग्रहणातील चंद्रकोर

निर्मितीप्रक्रियेतून प्रतिमा निर्माण होत असतात. प्रतिमांची अभिव्यक्ती, त्या त्या भाषेच्याच माध्यमातून होत असल्यामुळे, भाषांच्या संस्कार अर्थांचे आणि त्या त्या भाषेतील शब्दकोशाधिष्ठित अर्थांची अनेक दडपणे, त्या त्या प्रतिमेच्या अंगाभोवती सतत वावरत असतात; त्यामुळे प्रतिमेचा खरा संवेदनशील सृजनार्थ चटकन लक्षात येत नाही. चटकन लक्षात समजा आला, तरी अनेकदा चटकन मधला तात्काल, त्या अर्थाला, त्या त्या वेळेचीच संवेदना गुंफून देतो. म्हणूनच खऱ्या प्रतिभाशाली प्रतिमेचा अर्थ हा नेहमीच कालोत्तीर्ण मानला पाहिजे, असे मला वाटते. इथे कुठेही जसे कालबाह्य व्हायचे नाही; तसेच काळाची अवहेलनाही करायची नाही; काल हे प्रतिमेचे एक लक्षण व्हावे; फार तर त्यासाठी तिने अभिधेची मदतही घ्यावी; पण प्रतिमेचा दंडक होता कामा नये. प्रतिमेचा दंडक व्यंजनाशक्तीही नाही, तर प्रतिमेचा तो परमोच्च अर्थ असू शकतो. सृजनप्रक्रियेतील सर्व निर्मितीशील घटकांचे दंडक, हे प्रतिमाधिष्ठित असल्याने त्यांची जन्मभूमी ही कलावंताची मनोभूमीच असते. कलाकृती ही कालसापेक्ष असूनही ती कालातीत आणि काळाच्या पार अपरंपार असते, असे म्हणायचे ते याच कलात्मक शहाणपणाने.

हा विचार माझ्या मनात तरंगत आला. त्याला नेहमीसारखे कारण आहेच. एक प्रकारचा उद्ध्वस्तपणा, एक प्रकारची हातापायात न गवसणारी हुरहूर, मेंदूची सृजनसत्ता खिळखिळी करू पाहणारा अबोध निर्दयीपणा, या आवर्तात असताना, फार जुन्या ओळींचे स्मरण झाले. त्या वेळी आणि आता सुद्धा, या कवितेतून आत्मसंभवाचे प्राचीन हुंकार मला मिळताहेत असे वाटत नाही; पण त्या कवितेत प्रत्यक्ष आणि अप्रत्यक्षपणे वावरणाऱ्या, वाऱ्याच्या प्रतिमेने माझ्या अंगावर जसा सरसरून काटा येतो; तद्वतच माझ्या आत्म्यातून शिणलेल्या घामाचे थेंबही ठिबकू लागतात.

जेव्हा अंधारून येतो
सारा अतृप्त पसारा;
कुण्या अबंध जन्मांचा
पक्षी साठविती चारा?

जागोजागी पडलेली
गंध नसलेली फुले;
जसा विश्वात नसावा
तुझ्या दृष्टीला निवारा!

माझ्या मनापाशी भिंती
मागे ओढती कवाडे;
जरा उचलता पाय
पुन्हा उसळतो वारा!

ही संपूर्ण कविता, 'वारा' या एक शब्दार्थ पदाची, पुनःपुन्हा होणारी लयभंगर आवृत्ती आहे; आणि मूळ 'वाच्या'ची प्रतिमा ही अत्यंत सौम्यपणे, अत्यंत नम्रपणे, शेवटच्या कडव्यात गुपचूप येऊन बसली आहे. तिचे गुपचूपण मुखर करण्याचे काम, पहिल्या कडव्यातील 'अतृप्त पसारा' आणि दुसऱ्या कडव्यातील, 'दृष्टीला निवारा,' या दोन प्रतिमा, मागे चालणाऱ्या सुहासिनी, वाच्याच्या सवाष्णांचे काम करतात; पण सवाष्णाचेच काम! प्रतिमेवर त्यांच्यापैकी कोणीच कुरघोडी करीत नाही. माझ्या मनाची आजची वृत्ती अधोरेखित करण्यासाठी, मला जुन्या चिंध्यांच्या बासनात बांधलेली ही कविता सोडवून दाखवण्याची गरज भासली.

जीवन हे गतिमान प्रक्रियेचे, कधीही न संपणारे प्रदीर्घ पालाण आहे. प्रतिमेमुळे जीवनाचा चैतन्यभाव, सतत कर्मशैलीशी बांधून निगडित राहतो आणि या प्रक्रियेला आणि कर्मशैलीला, निसर्गाने दान केलेल्या सगळ्या संवेदनांचा पाळीव, नेमका आणि हुकमी सराव, जीवन सतत करून घेत असते. यालाच जीवनप्रक्रिया म्हणावयाचे! निसर्गसत्तेत संवेदनांच्या पातळीवर ही प्रक्रिया अखंडपणे सुरू असते. निसर्गसत्तेला स्वतःची कोणतीही भाषिक अभिव्यक्ती नसल्यामुळे प्रतिमा, त्यांची अर्थवत्ता आणि कलेचा परमोत्कर्ष, या त्रिवेणीशी निसर्गसत्ता कधीही प्रत्यक्षपणे संबंधित नसते. It is an artist, who always personified the nature, for the creation of his art. तर कलावंत आपल्या जीवनाच्या अनुषंगाने, त्याला जाणवलेले निसर्गाचे प्रातिभिक अर्थ, मांडत असतो. सौंदर्यसत्ता या दोन्हीही सत्तेच्या वरची. क्रमाने तिसरी नव्हे, तर क्रमाने अग्रक्रमाची पहिली! सौंदर्यसत्तेची सगळी निर्मितीची सामग्री, साक्षात मानवी जीवन आणि आजूबाजूची निसर्गसत्ता हीच असते. कलावंत या दोन्ही सत्तांना आत्मसात करण्याच्या प्रक्रियेतून, ज्या वेळी कलेची निर्मिती करतो; त्या वेळी निसर्गसत्ता आणि जीवनसत्ता यांना समांतर ठेवूनही, सौंदर्यसत्ता स्वयंभू आणि निरपवाद राहते; कारण ती जीवनाची आणि निसर्गसत्तेची पुनर्निर्मिती असते. ज्ञानाला, विज्ञानाला जीवनसत्तेचा शोध घेता येतो. निसर्गसत्तेचा शोध घेऊन तिचे उत्खनन करता येते; पण त्या दोघांची पुनर्निर्मिती करता येत नाही. ते काम सृजनाचे आहे; म्हणूनही या त्रिवेणीच्या अग्रभागी सृजन, ज्ञान आणि विज्ञान असाच क्रम आचरावा लागतो.

माझ्या कवितेत अवतरलेल्या 'साऊल' या प्रतिमेचा धांडोळा घेत असताना, वरच्या परिच्छेदातले निवेदन मला थोडेसे असे जाणवले. त्यांची संगती आणि त्यांचा भार उचलणे हे आजच्या भातुकलीचे प्रयोजन नाही. माझ्या जिवाला हैराण करणाऱ्या एका प्रतिमेचा उगम शोधण्याचा हा प्रयत्न आहे. I know that after the final meet to an ocean, no river retains her identification, but in art, only and only self identification exists. So, I am just going to reverse, my base of beginning, where I found this image! नदीच्या उगमाकडे होणारा हा परतप्रवास निसर्गात आणि इतिहासात शोधून सापडणार नाही. एखाद्या वेळी तो भौगोलिक चमत्कारात सापडण्याची शक्यता असते; पण निसर्गसत्तेत आणि जीवनसत्तेत शिरून पुरावे आणि स्पष्टीकरणे गोळा करून, सौंदर्यसत्तेचे कोणतेही साधे दार टिचकी मारून किलकिलेसुद्धा करता येत नाही. म्हणजे या ठिकाणी कलानिर्मितीच्या प्रक्रियेत जीवन आणि निसर्ग, Catalytic agent प्रमाणे कार्य करित असतात; म्हणजे ते आलंबन विभावांचे काम करतात. स्वालंबन विभावांच्या निर्मितीचे कार्य करीत नाहीत. म्हणून जीवन हे नेहमीच परतबोलींच्या आदानप्रदानांवर आणि त्याच त्या अपेक्षित मायावी अटींवर जगत असते. परतबोलीच्या या सामग्रीचे, आपण आपले रोजचे नकार आणि स्वीकार, आपल्या सोयीप्रमाणे तोडून आणि जोडून घेत असतो; म्हणून गमतीची आणि अचंब्यांची वाक्ये आपल्याला हरघडी भेटत असतात. सापडत असतात. या व्यवहारातील नेहमीचे परवलीचे वाक्य म्हणजे एकमेकांच्यासाठी जीव देणारी माणसे, दुसऱ्याच क्षणाला एकमेकांच्या जीवावर उठत असतात; आणि life must go on, हे छिनाल स्पष्टीकरण देत, सगळा बेशरमपणाचा अधिभार जीवनावर सोपवून, स्वतः नामानिराळे राहण्याचा प्रयत्न करतात. या लेखाचा आकृतिबंध असा काही जीवात उठून आला आहे की, त्याला सुसंगतीच्या आणि विसंगतीच्या कोणत्याही आविर्भावात पकडताच येत नाही. म्हटले तर ही सत्त्वपरीक्षा आहे. म्हटले तर, परिस्थितीने लादलेले हे कपटकारस्थानही असू शकते. नाही तर शेवटी कपाळावर हात ठेवून, नशिबाचा जयजयकार करणे एवढेच हाती असते; पण मला तसे करता येणार नाही. माझ्या सरिताबाईंचा प्रवास, जेवढे आपल्या वाट्याचे पाणी समुद्रातून मिळेल; आपले विसर्जित केलेले पाणी, ते मुठीत घेऊन, तिला आता, आपल्या पहाडघरट्यातील गुंफेच्या गावी जायचे आहे...

प्रेस यांच प्रकाशित साहित्य

: कविता :

चंद्रमाधवीचे प्रदेश : रु. २५०.००

संध्याकाळच्या कविता : रु. ८०.००

सांध्यपर्वातील वैष्णवी : रु. १५०.००

: ललित लेखसंग्रह :

कावळे उडाले स्वामी : रु. ३४५.००

चर्चबेल : रु. १००.००

मितवा : रु. २००.००

वाच्याने हलते रान : रु. १५०.००

संध्यामग्न पुरुषाची लक्षणे : रु. ३००.००

P

O

P

U

L

A

R

E

N

G

L

I

S

H

इंग्रजी भाषेवर प्रभुत्व असणे ही आजच्या काळाची मूलभूत गरज झाली आहे. सफाईदार इंग्रजी बोलता न येणे हा कोणत्याही क्षेत्रातातील प्रगतीच्या मार्गातील अडथळा होऊ शकतो. आज बाजारात इंग्रजी शिकवणारी अनेक प्रकारची साहित्य अस्तित्वात आहे, तरीही ग्राहकांना याचा खरंच कितपत उपयोग होतो, हा महत्त्वाचा मुद्दा आहे. हेच लक्षात घेऊन पॉप्युलर प्रकाशनाने, डी अँगोस्टीनी या गेली सुमारे चाळीस वर्षे आंतरराष्ट्रीय पातळीवर इंग्रजी भाषेसाठी कार्यरत असलेल्या कंपनीबरोबर प्रथमच एकत्र येऊन इंग्लिश इंटरॅक्टिव्ह हा डी.व्ही.डी. आणि पुस्तकांचा एक अभिनव संच तयार केला आहे. इतर अभ्यासक्रमापेक्षा हा खूपच प्रभावीपणे इंग्रजीचे प्रशिक्षण देतो, कारण यामध्ये इंटरॅक्टिव्ह पद्धतीचा अवलंब केला आहे. आपण आपल्या रिमोट कंट्रोलच्या साहाय्याने विविध मेन्यूमध्ये जाऊ शकता, वाकप्रचार दालनात प्रवेश करू शकता, तसेच परीक्षाही देऊ शकता— ज्यामुळे तुमची प्रगती तुम्ही स्वतःच ओळखू शकता आणि त्यावर तुम्हाला इंग्लिश इंटरॅक्टिव्हकडून प्रतिक्रियाही मिळू शकते!

एकूण चारशे मिनिटांच्या या डी.व्ही.डी.मुळे आपण सहज आणि आत्मविश्वासाने इंग्रजी बोलू शकता. भारतीयांच्या गरजा आणि अडचणी लक्षात घेऊनच ही अभ्यासपद्धती खास आंतरराष्ट्रीय दर्जाच्या भाषातज्ज्ञांनी तयार केली आहे. यामध्ये एकूण तीन डी.व्ही.डी. आहेत— 'रेडी', 'स्टेडी' आणि 'विन'. हे तिन्ही भाग प्रत्येकी पाच विभागांमध्ये विभागले आहेत, म्हणजेच एकूण पंधरा उपविभागांची ही अभ्यासपद्धती असली तरी सोबत दिलेल्या तीन पूरक पुस्तकांच्या साहाय्याने ती अगदी सहज, सुलभतेने अभ्यासता येते. कोणालाही भेटल्यावर ओळख करून घेतानाचा संवाद, खरेदी करताना दुकानदाराशी करावा लागणारा संवाद, दैनंदिन कामकाज करताना सहकाऱ्यांशी होणारा संवाद, डॉक्टरकडे गेल्यावर त्यांच्याशी होणारा संवाद, खेळताना तसेच विश्रांतीच्या वेळी होणारा संवाद, स्वयंपाक करताना करावा लागणारा विशिष्ट संवाद, फिरायला गेल्यास तिथे साधावा लागणारा संवाद, पार्टीमध्ये मित्रांसोबत बोलताना वापरावे लागणारे इंग्रजी, टेलिफोनवरचा संवाद, शाळेत, कॉलेज आणि नोकरीसाठी अर्ज करताना तसेच मुलाखतीसाठी वापरावे लागणारे इंग्रजी, बिझनेस मिटिंगमध्ये चर्चा करताना, मुद्दा मांडताना इंग्रजीतून कसे बोलावे असे अनेक प्रसंग समोर ठेवूनच इंग्रजीचा कुठे, कसा योग्य प्रकारे वापर करावा, त्यासाठी सराव कसा करावा याचे ज्ञान इंग्लिश इंटरॅक्टिव्ह तुम्हाला देते.

संचात समाविष्ट साहित्य :

१. 'रेडी', 'स्टेडी' आणि 'विन' ह्या तीन इंटरॅक्टिव्ह डी.व्ही.डी.ज्.
२. डी.व्ही.डी. ला पूरक तीन पुस्तके: रेडी, स्टेडी आणि विन.

३. 'प्रोफेसर ग्रामर' हा व्याकरणाचा संदर्भ ग्रंथ.

४. हिंदी-इंग्रजी द्विभाषिक शब्दकोश.

५. बी द बेस्ट हे भरत शेखर यांचे व्यक्तिमत्त्व विकासावर आधारित पुस्तक.

६. सोबत एक आकर्षक बॅग पूर्णपणे मोफत.

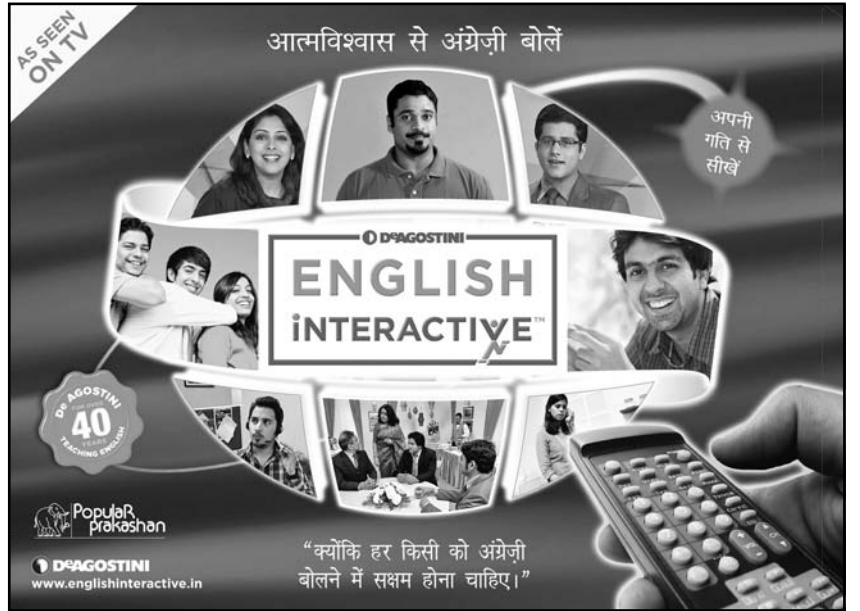
या व्हीडीओमध्ये इंग्रजीचे शिक्षण एका टी.व्ही. कार्यक्रमाच्या माध्यमातून देण्यात आले आहे. त्यातही 'प्रोफेसर ग्रामर' हे व्याकरणाचे शिक्षक अतिशय हलक्या-फुलक्या भाषेत आपल्याला व्याकरणाचेही ज्ञान देतात. इंग्रजीच्या मूलभूत व्याकरणापासून सुरुवात करून ते अधिकाधिक खोलात जाऊन शिकवतात, पण तेही त्यांच्या विशिष्ट मनमोकळ्या शैलीत! भरत शेखर यांचे व्यक्तिमत्त्व विकासावर पुस्तक आपल्याला विविध विषयांचे ज्ञान देते, आत्मविश्वास आणि आत्मसन्मान वाढविण्यास मदत करते, ज्यामुळे आपले व्यक्तिमत्त्व अनेक अंगाने समृद्ध होते.

या अभ्यासपद्धतीमध्ये तीन टप्पे आहेत. त्यानुसार अभ्यास केल्यास आपण निश्चितच इंग्रजीवर प्रभुत्व मिळवू शकता—

अ. प्रथम डी.व्ही.डी. पाहा.

ब. मग पुस्तक वाचून बोलण्याचा सराव करा.

क. पुन्हा एकदा डी.व्ही.डी. पाहा.

इंग्लिश इंटरॅक्टिव्ह या संचाची किंमत आहे रु. २९९५/- याशिवाय आपण केवळ रु. ४९५/- ज्यादा देऊन विशेष सवलतीत डी.व्ही.डी. प्लेयरही मिळवू शकता. ऑर्डर दिल्यास संच भारतात कुठेही मोफत घरपोच केला जाईल.

मुलांसाठी बालसाहित्याची मेजवाणी!

ऑगस्ट महिन्यात पॉप्युलरने लहान दोस्तांसाठी दोन नवीन पुस्तके बाजारात आणली आहेत. यांपैकी एक आहे लोकप्रिय लेखक मनोज दास यांचे पुस्तक ज्यामध्ये, दोन कथा समाविष्ट आहेत- **दि लिजेंड ऑफ द गोल्डन व्हॅली** आणि **दि फोर्थ फ्रेंड**. यातील पहिली कथा काल्पनिक आहे. या कथेतील राजू नावाचा तरुण मुलगा एका सोन्याने बनलेल्या सुंदर तरुणीचा पुतळा जिवंत करण्यासाठी धडपडत असतो. या कठीण प्रवासात धाडसी राजूला हसता न येणाऱ्या लोकांचे राज्य, जिथे सर्व लोक फार गोड बोलतात मात्र तरीही त्यांना गाता येत नाही असा देश, या आणि अशा कित्येक अद्भुत घटना, चमत्कारीक गोष्टी त्याला पाहायला मिळतात. पुढे तो एका जटाधारी ऋषीमुनींना भेटतो, हे ऋषीमुनी हजारो लोकांची भूक भागवू शकेल एवढे भलेमोठे कलिगड गावाला भेट देतात. अखेरीस, राजू एका उंच डोंगरावर चढून ताराफळ तोडून खातो यामुळे त्याला जादुई शक्ती प्राप्त होते. आपले ध्येय गाठण्यासाठी राजूला अनेक संकटांना सामोरे जावे लागते.

विश्वास बसणार नाही पण 'दि फोर्थ फ्रेंड' कथेमधील चौथा मित्र म्हणजे प्रत्यक्ष वाघ आहे! तीन मुलं पुरात अडकतात आणि त्याच वेळी अचानक त्यांची भेट एका मनमिळावू, दयाळू वाघाशी होते. त्या तिघांपैकी सर्वांत छोट्या मुलाला, जयला हा वाघ बुडण्यापासून वाचवतो. मग वाघावर खूश होऊन या मित्रांचे त्रिकूट वाघाला एका उद्ध्वस्त मंदिरात घेऊन जातात, त्याला मासे, दूध, आणि कुरमुरेही खाऊ घालतात! काही वेळातच, वाघ तिथून बाहेर पळतो आणि गावात एकच गोंधळ सुरू होतो. गावचे लोक वाघाला मारण्याचा प्रयत्न करतात. आता ही तीन मुलं धोक्यात असलेला वाघाचा जीव वाचवू शकतील का? जाणून घेण्यासाठी ही कथा वाचा.

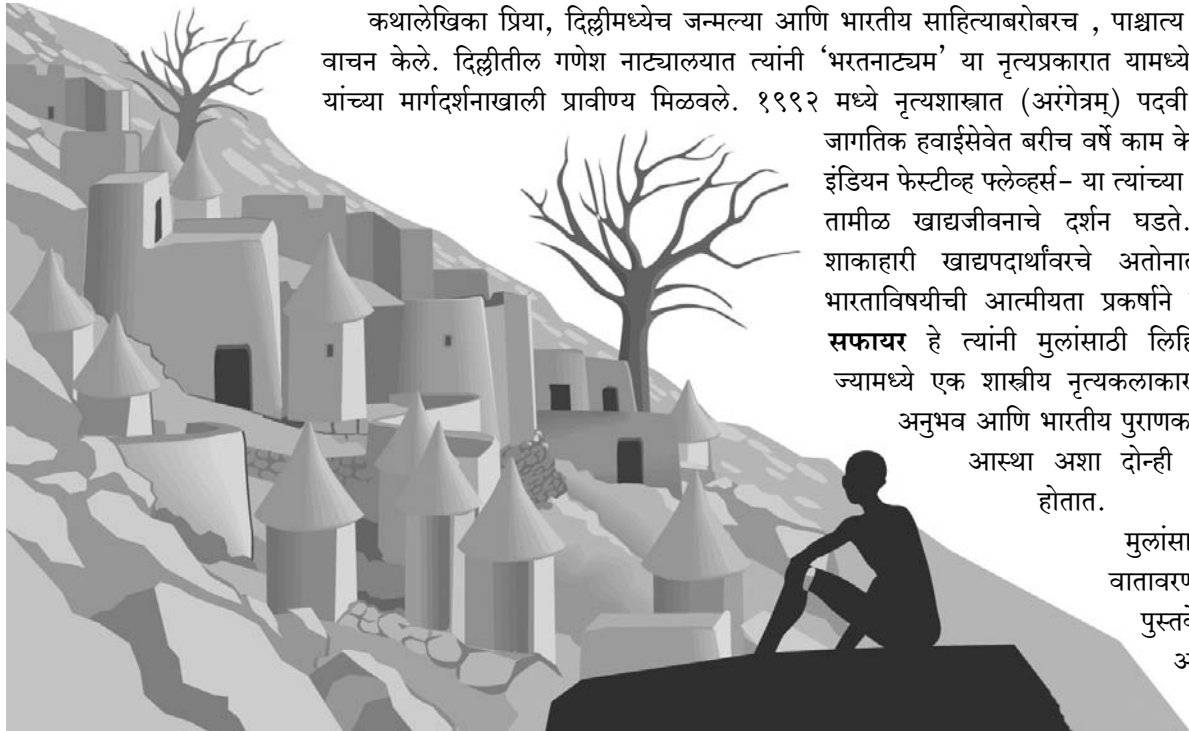
सुप्रसिद्ध लेखक मनोज दास यांच्या लेखनासाठी त्यांना आजवर साहित्य अकादेमीचे सभासदत्व, सरस्वती सन्मान, पद्म पुरस्कार, साहित्य अकादेमी पुरस्कार अशा भारतातील अनेक नामांकित पुरस्कारांनी सन्मानित केले गेले आहे. मनोज दास ज्या कौशल्याने मोठ्यांसाठी लिहितात तितक्याच उत्कृष्ट दर्जाचे लेखन ते लहानांसाठीही करतात. म्हणूनच रस्कीन बाँड यांनी म्हटले आहे, "आज जगात चांगले कथाकार फारच कमी उरले आहेत, आणि मनोज दास हे त्यांपैकी एक आहेत." दोन भाषांतून लेखन करणाऱ्या भारतीय लेखकांमध्ये ते अग्रणी आहेत. मनोज दास इंग्रजी आणि त्यांची मातृभाषा ओडीसीमधून लिहितात. ते पाँडीचेरीमध्ये राहणारे मनोज दास श्री. ओरोबिंदो इंटरनॅशनल सेंटर ऑफ एज्युकेशन येथे शिक्षक म्हणून कार्यरत आहेत.

दुसरे पुस्तक आहे, प्रिया हंत यांचे **दि मॅजिक सफायर**. चौदा वर्षांची अबिरामी फोर्ब्स ही इंग्लिश मुलगी, तिचे वडील आणि जुळी बहीण इंग्लंडमध्ये गाडीच्या अपघातात कायमचे हरवतात. मग तिला तिच्या आईवडीलांच्या इच्छेनुसार, आईच्या भूमीत म्हणजेच भारतात आणि जिथे तिची आई शिकली त्याच नृत्यशाळेत दाखल केले जाते. इथे ती भरतनाट्यम आणि भारतीय संस्कृतीची शिकवण घेते. सुरुवातीला इथे जुळवून घेणे खूप कठीण वाटते, ती पळून जाण्याचाही प्रयत्न करते. पण मग हळूहळू तिला जाणवते की, हीच जागा तिच्यासाठी योग्य आहे आणि म्हणून तिने इथेच राहावे ही तिच्या आई-वडीलांची इच्छा आहे. नवीन वातावरणात रुळणे, नवीन मित्र-मैत्रीणी बनवणे, पूर्णपणे नवीन विषय शिकणे अशा कितीतरी गोष्टींशी तिला जुळवून घ्यावे लागते, त्यामुळे हा काळ तिच्यासाठी कठीण आहे. तिला एक अनोखा शोध लागतो की, ती एक अप्सरेची मुलगी आहे! इंद्राच्या दरबारात नर्तिका असलेल्या आपल्या अप्सरा आईला शोधण्याचा प्रवास इथून सुरू होतो.

अबिरामीच्या या शोधप्रवासात येणाऱ्या अडथळांवर ती कशी मात करते हे **दि मॅजिक सफायर** मधून वाचताना उत्कंठा वाधत जाते. इंग्रजीतील तीन मालिकाकथांचे हे पहिलेच पुस्तक आहे.

कथालेखिका प्रिया, दिल्लीमध्येच जन्मल्या आणि भारतीय साहित्याबरोबरच, पाश्चात्य साहित्याचे त्यांनी भरपूर वाचन केले. दिल्लीतील गणेश नाट्यालयात त्यांनी 'भरतनाट्यम' या नृत्यप्रकारात यामध्ये गुरू सरोजा विद्यनाथन यांच्या मार्गदर्शनाखाली प्रावीण्य मिळवले. १९९२ मध्ये नृत्यशास्त्रात (अरंगेत्रम) पदवी मिळवली. प्रिया यांनी जागतिक हवाईसेवेत बरीच वर्षे काम केले, जगभर प्रवास केला. इंडियन फेस्टीव्ह फ्लेव्हर्स- या त्यांच्या प्रथम प्रकाशित पुस्तकात तामीळ खाद्यजीवनाचे दर्शन घडते. या पुस्तकात त्यांचे शाकाहारी खाद्यपदार्थांवरचे अतोनात प्रेम आणि दक्षिण भारताविषयीची आत्मीयता प्रकर्षाने जाणवतात. **दि मॅजिक सफायर** हे त्यांनी मुलांसाठी लिहिलेले पहिलेच पुस्तक, ज्यामध्ये एक शास्त्रीय नृत्यकलाकार म्हणून त्यांना आलेले अनुभव आणि भारतीय पुराणकथांबद्दल त्यांना असलेली आस्था अशा दोन्ही गोष्टी प्रभावीपणे व्यक्त होतात.

मुलांसाठी वेगळा विषय, वेगळे वातावरण असलेली ही दोन्ही पुस्तके संग्रही असणे आवश्यक आहे.

किलकिल्या उजेडात अगतिकतेची तीव्र वेदना

कोणताही कलावंत आपल्या कलेच्या 'मूळसत्त्वाला शाबूत ठेवत' नव्या व्यवस्थेला आपलेसे करतो तेव्हा त्याची कलाकृती नवा आशय, नवी परिभाषा, नवी सौंदर्यसृष्टी निर्माण करते. डॉ. अनिल धाकू कांबळी यांची 'किलकिल्या उजेडाची तिरिप' या नव्या संग्रहातील सारी कविता काळाचं अव्यवहारीपण मांडताना नव्या बदलातील माणसाची अगतिकता व्यक्त करते, आणि त्यातून त्या अगतिकतेची वेदना वाचकांसमोर तीव्र करत काही प्रश्न उपस्थित करते!

'आशय-अभिव्यक्ती-भाषा' असा स्वतंत्र चेहरा प्राप्त करणारे आज मराठीत थोडेच ग्रामीण कवी आहेत. या कवींनी ग्रामीण कवितेची सीमारेषा ओलांडून आपल्या कवितांमधून सर्वव्यापी होण्याचा प्रयत्न केला आहे. डॉ. कांबळी यांची कविता प्रादेशिकता ओलांडत अशाप्रकारे सर्वव्यापी होत जात असल्यामुळे तिच्यातील अनुभवविश्व व्यक्तीकडून समष्टीकडे जाते. गाव, त्यातील माणसे, त्यांचे अज्ञान, त्यांची दारिद्र्यात पिचलेली दाहकता मांडताना हा कवी व्यक्ती-व्यक्तीला जोडून घेताना तळातील वर्गाचा एक गोफ विणतो, आणि या वर्गाचे दुःख, दैन्य विशेषतः त्यांची असहाय्यता व्यक्त करत आजच्या सामान्य स्तरावरील माणसाच्या घुसमटीचा एक विशाल पटच आपल्या कवितांतून वाचकांसमोर उलगडण्यात यशस्वी होतो.

पुरुष आणि बाई यांच्यातील नातं नैसर्गिकच आहे. तरी निसर्गतःच बाई ही 'भोगवट्याची वस्तू' आहे. असा समज करून घेणारा वर्ग बाईला बाजरूप देतो. या वर्गाची मानसिकता आणि बाईकडे पाहण्याच्या या वर्गाच्या विकृत मनोवृत्तीवर डॉ. कांबळी आपल्या कवितांमधून तीव्र आसूड ओढतात. शरीर ही वस्तू... प्रणयक्रीडेचं एक खेळणं. त्या खेळण्याचा नाद आपल्या मनात घुमत ठेवून आपल्या देहाच्या सुखशांतीसाठी वेळोवेळी बाईचा उपयोग करण्याच्या मनःस्थितीत जगणाऱ्या पुरुषी प्रवृत्तीचे निषेधात्मक चित्र कांबळी यांनी आपल्या कवितांमधून मांडलेलं आहे. या प्रकारची कविता लिहिताना कवितेची काव्यात्मक लय बिघडण्याची शक्यता असते. मात्र हा कवी शब्दांचे त्या अनुभवावरील वजन ढळू न देता अशा प्रवृत्तीचा संताप वाचकांच्याही मनात निर्माण करतो. मृत्यू ही अटळ गोष्ट आहे. तेवढीच ती सर्वाधिक मन विषन्न करणारीही. अशा मृत्यूच्या क्षणी बाईकडून शरीरसुखाची अपेक्षा बाळगणाऱ्या आणि यामुळे बाई म्हणून सर्वाधिक कसोटी पाहणाऱ्या क्षणाचे चित्र अगदी धाडसाने आणि जबाबदारीने डॉ. कांबळी यांनी आपल्या कवितेत रेखाटले आहे. मराठी कवितेत हा अनुभव प्रथमच व्यक्त होत असून पुरुषसत्ताक अपप्रवृत्तीवर हा एक फटकाराच आहे.

स्त्रीच्या जगण्याच्या ताण्याबाण्याचा शोध घेणे हा कांबळींच्या 'किलकिल्या उजेडाची तिरिप'मधील कवितांचा गाभा आहे. बाई म्हणून स्त्रीची सर्व पातळीवर कसोटी लागत असते. या कसोटीच्या पातळीवरील कष्टकरी बायांचं चित्र मराठी कवितेला नवं नाही. पण कष्टकरी बायांच्या

विशेषतः कृषीजन परंपरेतील बायांच्या मानसिकतेचे, त्यांच्या कोंडीचे, त्यांच्या हालअपेष्टांचे एक सखोल निरीक्षण कांबळी नोंदविताना स्त्रीच्या वेदनेची गाज प्रतिध्वनीत करतात. असं करताना ही कविता आवाजी मात्र होत नाही. कारण या दुःखातही बाईची मानवावरील श्रद्धा कांबळी ढळू देत नाहीत.

कांबळी यांच्या कवितेला कोकणचे पर्यावरण लाभल्यामुळे त्यांच्या कवितांमध्ये ठाशीवपणे तेथील लोकजीवन येते. तिथली परंपरा या कवितांमधून पसरत जाताना काव्यरूप घेत मूळ कवितेच्या आशयाला अधिकाधिक घट्ट करते. दर पिढीच्या तुटलेपणाला अग्रक्रमाने बाईलाच सामोरे जावे लागते. या तुटलेपणात बाई आधीच्या पिढीचे पाश तोडू शकत नाही. यामुळे बाईची झालेली केविलवाणी अवस्था, तिच्या व्याकुळतेची आर्तता डॉ. कांबळी आपल्या कवितांमधून मांडताना बाईचं वस्तूकरण ठामपणे नाकारतात. हा या कवितेचा सर्वाधिक विशेष गुण आहे.

जगण्याच्या कोलाहलात माणसं प्रचंड प्रमाणात घुसळून निघत आहेत. त्यांना स्वतःची विचारधारा राहिलेली नाही... सापडत नाही. अशा विचित्र मनोवस्थेत सापडलेल्या आजच्या पिढीचं नव्हे तर आजचं एकूण जगणं डॉ. कांबळी अगदी संयतपणे काव्यबद्ध करतात. स्वतःतून हरवत चाललेला माणूस उत्सवप्रिय होतो. त्याला आजूबाजूच्या दुःखाचं गाठोडं सोडवंसं वाटत नाही. किंवा त्या गाठोड्याचेच आपण धनी होऊ याची शक्यता त्याला वाटत राहते. अशा माणसाच्या स्थितीचं वर्णन करताना डॉ. कांबळी म्हणतात-

'खालच्या वाडीतील एक मूल नदीत बुडून मेलं,
त्याचं प्रेत उचलण्याआधीच शेजाऱ्याच्या घरात
बारश्याचा लाऊडस्पीकार'...

'किलकिल्या उजेडाची तिरिप'मधील अनेक कवितांमधून अशी आजच्या काळाची असंवेदनशीलता म्हणूच या काळातील माणसांचा खरा चेहरा असल्याचे डॉ. कांबळी सूचित करतात.

आज माणसाचं आयुष्य स्फोटक बनलेलं आहे. माणसाच्या मेंदूत अनेक प्रकारचे उद्रेक क्षणाक्षणाला होत आहेत. यातून...

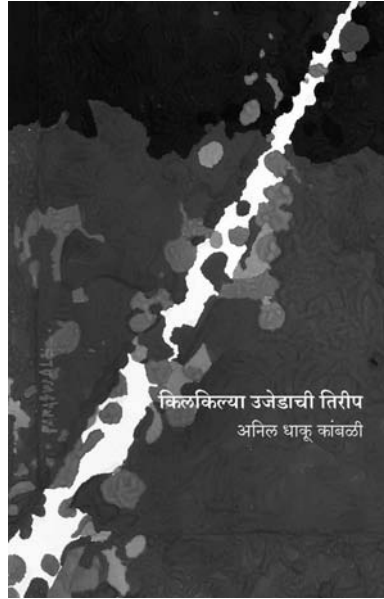
'तीव्र वेदनेने ठणकते आहे मस्तक,
धमन्यांमधून घोघावते आहे वादळ,
भाळावरच्या नसा तटतटाहेत,
डोळ्यात उतरते आहे रक्त,
मेंदूवरचा ताबा चालला आहे सुटत'...

असा माणसाच्या मेंदूतील विचित्र काळ डॉ. कांबळी यांनी यशस्वीपणे आपल्या कवितेत पकडला असून अशा निर्वाणीच्या क्षणी उत्तर शोधण्याच्या प्रयत्नाची सादही 'किलकिल्या उजेडाची तिरिप'मधील कविता घालते. त्यामुळेच

'मी बोलेन-लिहिन, सत्वाची सत्वर भाषा'

असा मूल्य विचार जपण्याचाही ती कसोशीने प्रयत्न करते!

- अजय कांडर, महाराष्ट्र टाइम्स, दि. २४ जुलै २०११

किंमत : रु. १००.००
मित्रमंडळ सवलतीत : रु. ८०.००

एकूण

दिलीप चित्रे यांच्या व्यक्तिवाचा आणि विशेषतः त्यांच्या बहुविध प्रतिभेचा थांग त्यांच्या नजीकच्या मित्रांनाही लागणे सोपे नव्हते. ते प्रामुख्याने कवी, परंतु कथा, नाटक, लेख, समीक्षा ह्या साहित्यप्रकारांत मुक्त संचार करणारे. इंग्रजीतूनही कविता आणि दोन्ही भाषांत विपुल अनुवाद करणारे. त्याशिवाय चित्रकार. त्यांनी एकूण सात-आठशे पेंटिगज केली आणि जाहिरातीसारख्या उपयोजित कलेतही त्यांनी काम केलेले. स्वतः गात फार नसत, परंतु शरच्चंद्र आरोळकर यांची तालीम घेतलेले आणि संगीताचा अभ्यास केलेले. त्यांनी 'गोदाम' हा एक उत्तम चित्रपट तयार केला होता. त्यांना प्रभातचा 'संत तुकाराम' आवडायचा, तरी नसिरुद्दीन शहाला तुकाराम बनवून एक नवीन चित्रपट त्यांना करायचा होता.

तुकारामावरून आठवण झाली. 'संत तुकाराम'ची ओळख प्रेक्षकांना करून देण्यासाठी चित्रेना बर्लिनला बोलावले होते. त्या वेळी आमची म्युनिकला भेट झाली. त्यांच्या प्रतिभेची जशी निरनिराळी अंगे तसाच त्यांचा मित्रपरिवार. तिथे एका मित्राच्या घरी दिलीपच्या सन्मानार्थ एक पार्टी होती तिथे जाण्याची संधी मिळाली. त्याच्याविषयी प्रेम आणि अभिमान वाटणारे असे लेखक कवी, चित्रकार, दिग्दर्शक, स्थापत्यविशारद, पत्रकार असे जमले होते. ह्या दोन्ही शहरांत दिलीपबद्दल कौतुक करणारे अनेक भेटले. त्याच्या जर्मन प्रकाशकाने तर मी त्याचा मूळ मराठीतील प्रकाशक म्हणून माझीही बडदास्त ठेवली.

दिलीपच्या पुस्तकांच्या प्रकाशनसोहळ्याच्या निमित्ताने इथेही असाच अनुभव आला. एकूण कविताचे तीन भाग, पुन्हा तुकारामची आवृत्ती, चतुरंग, शतकाचा संधिकाल हे गद्य लेखन अशा निरनिराळ्या प्रकारच्या पुस्तकांच्या प्रसिद्धीच्या निमित्ताने किती वेगवेगळ्या प्रकारचे कार्यक्रम झाले असतील. आणि तेही त्याच्या प्रकाशकाने नव्हे तर त्याच्या मित्रांनी आणि चाहत्यांनी पुढाकार घेऊन. त्यात लेखकाला मखरात बसवून त्याचे स्तवन करायचे असा एकही प्रयत्न नव्हता.

त्यांतल्या त्यात पारंपरिक प्रकाशन समारंभाकडे झुकणारा एक कार्यक्रम झाला तो कल्याणला. चित्रेच्या कवितेसंबंधी दिवसभर चर्चासत्र हेमंत दिवटे यांनी आयोजित केले होते. त्यात भाग घेणारे बरेचसे चित्रेच्या कवितेने भारले होते. त्यांच्या विद्यार्थिदशेतल्या 'कविता' प्रसिद्ध झाल्यानंतर त्यांच्या कविमित्रांनी 'कवितेनंतरच्या कविता' प्रसिद्ध करेपर्यंत दिलीपच्या कविता एकत्र वाचायला मिळत नव्हत्या. त्रिखंडात्मक एकूण कवितामुळे त्यांच्या कवितांशी खरा परिचय होत होता. त्यामुळे मोकळेपणाने कवीच्या निर्मितीची सांगोपांग चर्चा आवश्यक होती.

दिलीपचा आणि तुकाराम-ज्ञानेश्वर यांचा संग अनेक वर्षांचा. त्याने अनेक आधुनिक मराठी कवींचे इंग्रजीतून अनुवाद केले आणि मराठी कविता ही इतर भाषकांपर्यंत पोचवली. अँन अँथॉलॉजी ऑफ मॉडर्न मराठी पोएट्री ह्या पुस्तकाचे स्थान अनन्यसाधारण आहे. तसेच 'सेज तुका' ह्या पुस्तकाने तुकाराम इंग्रजीत पुन्हा पोचवण्याचे काम केले. त्यामागील त्याचा अभ्यास पुन्हा तुकाराम ह्या मराठी संपादित पुस्तकातून दिसत होता. तुकारामाच्या गोडीबरोबरच दिलीपच्या व्यासंगातून स्फूर्ती घेऊन चित्रकार भास्कर हांडे यांनी बरीच पेंटिगज तयार केली होती. हे हॉलंडमध्ये वास्तव्य करायचे, त्यांना तुकारामाविषयीची जाण आणून

देण्यात दिलीपचा भाग महत्वाचा. मुंबईत नेहरू सेंटरला पुन्हा तुकारामच्या प्रकाशनानिमित्त ह्या चित्रांचे प्रदर्शन झाले. विंदा करंदीकर यांच्या हस्ते या पुस्तकाचे प्रकाशन करण्यात आले. त्या वेळी दिलीपने मूळ कविता आणि त्यांचा इंग्रजी अनुवादही वाचून दाखवला. परंतु एका उत्कृष्ट चित्रकला प्रदर्शनातून तुकारामाची ओळख हा एक वेगळाच प्रकार होता.

दिलीप चित्रे याने एक सिनेमा तयार केला होता हे फारसे कोणाला माहीत नाही. भाऊ पाध्ये यांच्या एका कथेवर आधारित 'गोदाम' हा हिंदी चित्रपट हा त्याच्या प्रतिभेचा एक वेगळा पैलू. ह्या चित्रपटाला फ्रान्समधील महोत्सवात पुरस्कार मिळाला. परंतु आजच्यासारखे कलात्मक चित्रपटांचे थिएटरमध्ये प्रदर्शन करण्याचे ते दिवस नव्हते. त्या काळात मुंबईत सत्यजित रायसारख्या नावाजलेल्या दिग्दर्शकाचा चित्रपटही महोत्सवात किंवा मॉनिंग शोला फक्त पाहायला मिळायचे. त्यामुळे 'गोदाम' फारसा पाहिला गेला नव्हता. दिलीपच्या एका पुस्तकाच्या प्रकाशनच्या निमित्ताने तो त्याच्या मित्रपरिवाराला दाखवावा असे आम्ही मनात घेतले. नॅशनल सेंटर फॉर दी परफॉर्मिंग आर्ट्समध्ये त्या वेळी वृंदावन दंडवते कार्यक्रम ठरवत असे. त्याने 'गोदाम' मिळवली आणि हा पुस्तकाच्या लोकार्पणाचा कार्यक्रम चित्रपट दाखवून करण्यात आला. फक्त पाच-दहा मिनिटांत काही कवितावाचन आणि पुस्तक प्रसिद्ध झाल्याची घोषणा एवढाच इतर कार्यक्रम. एन.सी.पी.एची वास्तू कलात्मक रूपाची. हा कार्यक्रम लिटल थिएटरमध्ये झाला होता. त्याच्या बाहेरच्या दालनात दिलीपच्या काही चित्रांचे प्रदर्शनही मांडले होते. म्हणजे चित्रकार, कवी आणि दिग्दर्शक अशा त्याच्या प्रतिभेच्या तीन पैलूंचे दर्शन घडवण्यात आले.

दुसरा एक कार्यक्रम मुंबईत नॅशनल बुक ट्रस्टच्या पुस्तक प्रदर्शनातील सांस्कृतिक कार्यक्रम म्हणून ठरवला गेला होता. कार्यक्रम तसा पारंपरिक काव्यवाचनाचा होता. पण आठवण राहिली वेगळ्याच कारणासाठी. त्या दिवशी पुण्याहून येणाऱ्या गाड्या कर्जतला अडकल्या. तिथून पुढे मुंबईत चर्चगेटपर्यंत पोचणारे कसे? दुसरा कोणी असता तर तडक परत पुण्याच्या गाडीत बसला असता. परंतु आपण शब्द दिला आहे ह्या जाणिवेने दिलीपने फिलियास फॉगला मागे टाकेल अशा पद्धतीने हा प्रवास पूर्ण केला. रिक्षा, बस, लोकल ट्रेन, टॅक्सी काय काय केले असेल, परंतु दोन तास उशिरा का होईना तो प्रदर्शनाच्या मंडपात पोचला आणि त्याच्या चाहत्यांनी उत्कंठतेने वाट पाहून त्याच्या काव्याची वेगळीच मजा चाखली.

अभिमानयुग

लघुकथा आणि काव्य ह्या दोन्ही क्षेत्रांत (आणि काही प्रमाणात अनुवादित व रूपांतरित नाटके) आपले कर्तृत्व दाखवणाऱ्या सदानंद रेगे यांच्या लेखनाकडे वाचकांनी आणि समीक्षकांनी द्यावे तसे लक्ष दिले नाही. कदाचित ते त्यांच्या विपुल लेखनामुळेही असेल. लेखणी चालवणे हे त्यांचे व्यसन. त्यांनी 'सत्यकथा', 'अभिरुची' पासून ते नव्याने निघणाऱ्या मासिकांपर्यंत आणि अनियतकालिकांतून देखील त्यांच्या आवडीनुसार लेखन केले. अनेक लेखकांना आपण मोठे लेखक आहोत याची जाणीव असते. आणि ती जपण्याचा ते सतत प्रयत्न करतात. रेगे मोठे लेखक होते, पण ते आपण लिहू शकतो एवढीच जाणीव बाळगायचे.

वयाच्या दृष्टीने ते नवसाहित्यकारांच्या पिढीतलेच, लेखनही काहीसे त्यांच्याबरोबरच सुरू झालेले. परंतु त्यांना शिक्षण अर्ध्यावर सोडून आई-वहीण यांना सांभाळण्यासाठी रेल्वेत नोकरी धरावी लागली. त्यामुळेही त्यांच्या 'इमेज'वर काही परिणाम झाला असावा. त्यांच्या कथांचे पुस्तक कोणा एका मित्राने छापले आणि ते बाजारात आलेच नाही. त्यांच्या पहिल्याच कथासंग्रहासाठी जमवाजमव केली तेव्हा त्यांच्या तबबल दीडशे कथा मासिकपत्रांतून प्रसिद्ध झाल्या होत्या. वा. ल. कुळकर्णी यांच्या सल्ल्याने असे ठरले, की काळोखाची पिसे ह्या कथासंग्रहात त्यांच्या कथालेखनातील वैविध्यच वाचकांसमोर ठेवावे. त्यांचे कथालेखन अनेक अंगांनी बहरत होते, त्याचवेळी त्यांची कविताही फुलत होती. त्या कवितेलाही अनेक रूपे होती. जीवनातील आणि निसर्गातील सौंदर्य टिपता टिपता त्यांच्या लेखनाला एक काळी किनार होती. कलेच्या क्षेत्रात असामान्यता दाखवणारे कवी, चित्रकार यांना मानवंदना करतानादेखील त्यांची कविता वेगळी रूपे घ्यायची. अक्षरवेळ ह्या त्यांच्या पहिल्याच कवितासंग्रहाने कवी सदानंद रेगे यांचेकडे लक्ष वेधले गेले.

काळोखाची पिसे आणि अक्षरवेळ ह्या दोन्ही पुस्तकांनी रेगेंची ओळख उत्तमरीत्या करून दिली. त्यांतील निवड, रचना यांकडे विशेष लक्ष देण्यात आले होते. प्रभाकर गोरे आणि दीनानाथ दलाल ह्या श्रेष्ठ चित्रकारांनी लक्षणीय अशी वेष्टनावरील चित्रे तयार केली होती. प्रा. वा.ल. कुळकर्णी यांनी दोन्ही पुस्तकांना प्रस्तावना लिहिली. त्यानंतरच्या काळात चांदणे आणि चंद्र सावली कोरतो हे

कथासंग्रह आणि गंधर्व आणि देवापुढचा दिवा हे कवितासंग्रह प्रसिद्ध झाले आणि दोन्ही क्षेत्रांत रेगे यांच्या लेखनाला मान्यता मिळू लागली.

कथा आणि कविता यांच्या लेखनासोबत रेगे यांची प्रतिभा इतरही मार्ग शोधत होती. त्यांनी मुलांसाठी कविता लिहिल्या. किंबहुना पॉप्युलरच्या बालवाङ्मयाची सुरुवात चांदोबा, चांदोबा... ह्या रेगे यांच्या बालगीतांनी झाली. मंगेश पाडगांवकरांचे 'भोलानाथ' आणि विंदा करंदीकरांची राणीची बाग ही त्यानंतर प्रसिद्ध केली. रेग्यांचा दुसरा बालगीत संग्रह झोपाळ्यांची बाग. याच काळात त्यांनी पानपूरके म्हणून 'किंचितकाव्य' विपुल प्रमाणावर केले. ते इतक्या निरनिराळ्या नियतकालिकांतून प्रसिद्ध झाले की ते सगळे सापडणे कठीण. छोट्या कवितांचे 'वात्रटिका', 'चारोळी', 'हायकू' असे अनेक प्रकार पुढे लोकप्रिय झाले. काही मान्यता पावले. परंतु रेगे यांनी बऱ्याच कौशल्याने हाताळलेला हा काव्यप्रकार रुजला नाही. त्यातील काही त्यांच्या काव्यसंग्रहात आल्या. पण किती हरवल्या असतील ते सांगणे कठीण.

रेगे यांना भाषा आणि साहित्य यांच्याविषयी प्रेम. भाषा म्हणजे फक्त मराठी भाषा नव्हे तर त्यांचे इंग्रजी वाचन अफाट होते. शिवाय त्यांना नॉर्वेजियन आणि रशियन भाषा शिकण्याची आणि त्या देशात जाण्याची संधी मिळाली. त्यांना इब्सेनच्या कृतीचे भाषांतर करताना निवड केली ती ब्राँद ह्या नाट्यकाव्याची. त्यांच्या साहित्यिक प्रकृतीला ते अधिक साजेसे होते. रशियन कृतीपैकी त्यांनी मायकोव्हस्कीच्या पॅण्ट घातलेला ढगचा अनुवाद केला.

रेगे यांनी किती पुस्तकांचे अनुवाद केले आणि त्यांपैकी किती प्रसिद्ध झाले यांची मोजदाद करणे कठीण. मुंबईत इब्राहीम अल्काझी यांनी 'ईडिपस रेक्स'चा प्रयोग केला. त्यातून स्फुरण घेऊन रेगे यांनी त्याचे रूपांतर 'जयकेतू' हे लिहिले. ते पॉप्युलरने प्रसिद्ध केले आणि त्याचा प्रयोगही झाला. पुढे त्याचच त्यांनी मुळाबरहुकूम राजा ईडिपस हे भाषांतरही केले. अनेक वर्षांनंतर मीडिआ हे सोफोक्लीजचे नाटक त्यांनी अनुवादित केले. मध्यंतरी अमेरिकन अनुवाद योजनेत त्यांनी युजीन ओनील यांच्या नाटकांची बादशहा (एम्पर जोन्स) आणि ज्यांचे होते प्राक्तन शापित (मोर्निंग बिकम्स इलेक्ट्रा) ही दोन महत्त्वाची नाटके मराठीत आणली.

गोची आणि पाच दिवस ही रेगे यांनी रूपांतरित केलेली दोन नाटके ज्यांनी प्रायोगिक रंगभूमीच्या प्रगतीत फार मोठा वाटा उचलला. स्टार्नबेक, लाजरकिस्ट अशा पाश्चात्य लेखकांच्या कृतींचा अनुवादही रेगे यांनी केला आहे.

रेगे यांच्या लेखनाला वाचकांपर्यंत पोचवण्याची जबाबदारी पॉप्युलरने स्वीकारली. त्या दृष्टीने त्यांची दोन विशेष प्रकाशने आम्ही प्रसिद्ध केली. त्यांच्या सर्व कथांतून निवड संपादन त्यांचे लेखकमित्र अरविंद गोखले यांनी केले. त्या निवडक कथांच्या प्रकाशनामुळे रेगेंच्या उत्तम कथा आजही वाचकांसाठी उपलब्ध आहेत. त्यांचे दुसरे एक मित्र प्र.श्री. नेरूरकर यांनी त्यांची एक प्रदीर्घ मुलाखत घेतली. त्यात स्वतःच्या लेखनाबद्दल आणि इतर अनेक बाबींसंबंधी रेगे विस्ताराने बोलले आहेत. अक्षरगंधर्व या पुस्तकात रेगे ह्या बहुदंगी कलाकाराच्या काहीशा विक्षिप्त मनाचा किंचित थांग लागेल.